

SELÇUKLU-İLHANLI DEVRİNE AİT BİLİNMEYEN BİR FERMAN*

AN UNKNOWN DECREE FROM THE SELJUK-ILKHANID PERIOD

Osman G. ÖZGÜDENLİ**

Öz

Ortaçağ Türk-İslâm devletlerine ait ancak sınırlı sayıdaki belge zamanın yok edici tahribatından kurtularak günümüze ulaşma imkânı bulabilmıştır. Bu çalışmada da ilk defa tanıtılarak neşir, tercüme ve değerlendirmesi yapılacak olan Selçuklu-İlhanlı devrine ait Farsça bir ferman (*misâl*) da bu cümledendir. 687/1288 yılında kaleme alınan ve bugün Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nde (İstanbul) muhafaza edilmekte olan bu belge, Selçuklu divânından çıkan ve günümüze ulaşan yegâne orijinal ferman durumundadır. 10 Receb 687/10 Ağustos 1288 tarihinde kaleme alınan ferman, *divânî* yazı ile yazılmıştır. Üst kısmı eksik olan fermanın ancak son yirmi dört satırı günümüze ulaşmıştır. Ferman 8,3 x 8,7 cm ebadında bir *al-tamga* ile mühürlenmiştir. Bu durum İlhanlı hâkimiyeti döneminde, Türkiye Selçuklu Devleti'nde yayınlanan fermanların İlhanlı hükümdarları tarafından verildiği anlaşılan *al-tamga* ile mühürlendiğini göstermektedir. Yine Türkiye Selçuklu Devleti diplomatik geleneklerinin, İlhanlı diplomatik gelenekleri ile bazı ortak noktalara sahip olduğunu da ortaya koymaktadır. Bununla birlikte ferman, kendine özgü karakteristik özellikleri bulunan Türkiye Selçuklu Devleti diplomatik geleneklerinin gerçekte Büyük Selçuklu diplomatik geleneklerinin devamı niteliğinde olduğunu da göstermektedir. Yine ferman, eski Türk devlet geleneklerini yansıtan Türkçe ünvan ve lakapların kullanılması, Türk kültürünün Selçuklu devlet teşkilâtı ve diplomatikadaki izlerini ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bu ferman, Selçuklu-İlhanlı devrine ait orijinal belgelerin sayısının artabileceği göstermekte ve elimizde bulunan resmî vesikalara yenilerinin eklenebileceğine dair umutlarımızı taze tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, İlhanlılar, *al-tamga*, ferman (*misâl*), Selçuklu diplomatikası, Vezîr Fâhrü'd-dîn Sâhib Ata, Emîr Kalâgây.

Abstract

The corpus of surviving documents from medieval Turkish-Islamic polities remains notably limited. In this study, a Persian decree (*mithâl*) from the Seljuk-Ilkhanid period will be introduced, published, translated and evaluated for the first time. The decree was written in 687/1288 and is the only original decree known to have survived from the Anatolian Seljuks. Today it is kept in the Presidency Ottoman Archive (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) in Istanbul. The decree was written in *dîwânî* script on 10 Rajab 687 (10 August 1288). The upper part of the decree is missing and

* Bu çalışma 16-17 Mayıs 2018 tarihleri arasında İstanbul Üniversitesi'nde düzenlenen *II. Türk-Moğol Tarih Çalıştayı: Türk Moğol Tarihçiliğinin Sorunları Sempozyumu*'nda tebliğ olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul / Türkiye, ozgudenli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6692-3209

only the last twenty-four lines have survived. The decree is sealed with an 8.3 x 8.7 cm *al-tamgha* (red seal). This shows that the decrees issued in the Anatolian Seljuk State during Mongolian rule were sealed with the *al-tamgha*, which is understood to have been given by the Ilkhanid rulers. It also reveals that the diplomatic traditions of the Anatolian Seljuk State have some common points with the diplomatic traditions of the Ilkhanate. The decree also shows that the diplomatic traditions of the Anatolian Seljuks, with its own characteristics, are actually the continuation of the Great Seljuk Empire's diplomatic traditions. The use of Turkish titles and nicknames that reflect the traces of the old Turkish state traditions in the decree also reveal the traces of the Seljuk state organization and diplomacy. Additionally, the discovery of this decree raises the prospect that further original documents from the Anatolian Seljuk-Ilkhanid period may yet be recovered and incorporated into the extant documentary corpus.

Keywords: Anatolian Seljuks, Ilkhanate, *al-tamgha*, decree (*mithāl*), Seljuk diplomacies, Vizier Fahr al-Dīn Sāhib Ata, Amīr Qalāghāy.

Resmî vesikaların tarih araştırmaları açısından son derece büyük bir öneme sahip olduğu aşîkârdır. Bununla birlikte, Ortaçağ Türk-İslâm devletlerine ait ancak çok sınırlı sayıda belge günümüze ulaşma imkânı bulabilmiştir. Bu çalışmada ilk defa tanıtılarak, neşir, tercüme ve değerlendirmesi yapılacak olan Selçuklu-İlhanlı devrine ait Farsça bir ferman (*misâl*) da bu cümledendir.

Söz konusu ferman bugün Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (İstanbul) “Müzehheb Ferman ve Beratlar (MFB)” tasnifinde 1323 numara ile kayıtlı dosya içerisinde bulunmaktadır. Dosyanın muhtevası Osmanlı Arşivi tarama rehberinde şu şekilde özetlenmiştir: “Memluklu Kalagay Han’ın Netayic Livası Emiri ve Kumandanı Ebu’l-Mehâmid Mutez oğlu Muhammed, beylerbeyi el-Mueyyed Muhammed bin Süleyman ve meliki Atabek Ebu’l-Mehâmid Muhammed bin Mutez’e Arapça fermanı. Ayrıca Bayburd’a bağı Sınır köyünde bulunan Hacıbey Zaviyesi ile ilgili ferman ve beratlar. Tarih: 10 [Rece]b 807”.¹ Söz konusu özetin, burada neşir, tercüme ve değerlendirmesini yapacağımız fermanın muhtevasını ve tarihini hiçbir şekilde yansıtmadığı aşığıda görülecektir.²

I. FERMANIN ZÂHİRÎ ÖZELLİKLERİ

A. Kâğıt: Ferman (*misâl*), 15,5 x 119,5 cm ebadındadır ve orijinal metnin üst kısmı eksiktir. Fermanın asıl metninin (*text*) sadece son beş satırı günümüze ulaşmıştır; asıl metinden önemli

1 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Müzehheb Ferman ve Beratlar (MFB), nr. 1323.

2 Söz konusu ferman, Erzurum Vilâyeti Bâyburd Nâhiyesi’ne bağı Sınır (Sinor, Sinür, halk dilinde: Sünür, bugünkü adı: Çayırıyolu Köyü) Karyesi’nde yer alan Hâcî Bey Zâviyesi ile ilgili Osmanlı devrine ait ferman, berat ve vakıf kaydı türündeki toplam 13 belge ile birlikte aynı dosya içerisinde bulunmaktadır. Aşığıda fermanın asıl metninin önemli bir kısmı eksik olduğu için, aynı dosyada yer alan diğer belgelerle arasında bir ilişkisi olup olmadığı bilinmemektedir. Yaptığımız araştırma neticesinde, söz konusu fermanın Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi’ne 1980’li yılların başında aslen Erzurumlu bir şahıstan yaklaşık 200.000 liraya satın alma yoluyla girdiği bilgisine ulaşılmıştır. Bütün gayretlerimize rağmen fermanın öyküsü ile ilgili başka bir bilgiye ulaşılamamıştır. İlk defa 1998 yılında Osmanlı Arşivi’nde yaptığımız bir çalışma esnasında tesadüfen ulaştığımız bu ferman, yaklaşık 25 yıllık bir okuma, tercüme, araştırma ve değerlendirme çalışmasının ardından burada araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.

bir kısmın zamanın tahribatıyla yok olduğu anlaşılmaktadır.³ Ferman, açık sarı kâğıt üzerine yazılmıştır. Kâğıt özellikle sol kenarından yıpranmış ve yıpranan kısım tamir görmüştür. Tamir esnasında fermanın arka yüzüne 16,8 x 120 cm ebadında yeni bir kâğıt yapıştırılmıştır. Fermanın günümüze ulaşan kısmı, birbirine yapıştırılmış iki parçadan oluşmaktadır: Parçalardan ilki 44 cm, ikincisi ise 74,5 cm uzunluğundadır. Tamir sırasında fermanın arka yüzüne yeni bir kâğıt yapıştırıldığı için, arka yüzünde herhangi bir yazı, işaret veya mühür olup olmadığı tespit edilememektedir.

B. Yazı: Ferman, *dîvânî* yazı ile kaleme alınmış toplam 24 satırdan oluşmaktadır. İlk beş satır fermanın asıl metnine (*text*) aittir. Satırlar arasında yaklaşık 15 cm boşluğun yer aldığı bu kısım daha iri harflerle ve büyük bir itina ile kaleme alınmıştır. *Kutibe* ile başlayan ve toplam 19 satırdan oluşan son kısımda (6-24. satırlar) ise, satırlar arasındaki boşluk yaklaşık 3,2 cm'dir. Harfler yer yer birbiriyle birleştirilmiş ve noktalar umumiyetle yazılmamıştır.

Fermanın 9. satırında sadece *Ebu'l-Ma'âlî, nâ'ib*, künye ve ünvanı yazılıp satırın kalan kısmı boş bırakılmıştır.⁴ 10. satırında ise, *hazreti'l-'ulyâ* şeklinde, metne kalındığı yerden devam edilmiştir. Ortaçağ İslâm devletlerine ait pek çok vesikada, bazı isim, künye, ünvan ve lakapların zaman zaman haşiyeye kaydedildiği görülmektedir.⁵ Söz konusu künye ve ünvanların, fermanı yayınlayan görevliye saygı ifadesi olarak, müstakil bir satıra yazıldığı anlaşılmaktadır.

C. Dil: Ferman, Farsça olarak kaleme alınmıştır. Bununla birlikte fermanı yayınlayan vezîr (*sâhib-dîvân*) ve diğer devlet erkânının ünvan ve lakaplarında, devrin geleneklerine uygun olarak umumiyetle Arapça ibare, elkâb ve dua cümleleri kullanılmıştır. Fermanın üç farklı yerine basılan *al-tamga* üzerindeki ibarelerin ise Çince olduğu anlaşılmaktadır.

D. Mühür (*Al-tamga*): Fermanın orijinal metni üzerinde; ilki sol, ikincisi sağ ve üçüncüsü de sol kenar olmak üzere, üç farklı yere basılmış 8,3 x 8,7 cm ebadında bir adet *al-tamga* bulunmaktadır.⁶ *Al-tamga*, Moğollar devrinde hükümdar, vezîr ve yüksek emîrlere tarafından yayınlanan fermanların üzerine basılan “kırmızı” (*al*) renkteki “damga” (*tamga*) ve bu mührü taşıyan fermanları (*yarlıg*) ifade etmek için kullanılmıştır.⁷ İlhanlı devrine ait muhtelif *al-tamga*

3 Eğer fermanın birbirine eşit iki kâğıdın yapıştırılmasıyla oluşturulduğunu varsayacak olursak, yok olan kısmın yaklaşık 30 cm'ye, eğer üç eşit kâğıdın yapıştırılmasıyla oluşturulduğunu kabul edecek olursak yaklaşık 104,5 cm'ye tekâbül ettiğini tahmin edebiliriz.

4 Bk. Ek III.

5 Bazı fermanlarda, metnin ortasındaki önemli isim ve elkâbın yazımı esnasında bir miktar yer boş bırakılmış ve bu isim ve elkâb umumiyetle kenara (*hâşîye*) yazılmıştır. Bu durum Safevî devrine kadar devam etmiştir (Abo'l-'Ala Soudavar, “Farmân of the Il-Khan Gaykhatu”, *Art of the Persian Courts*, New York 1992, s. 34-35; Farsça terc. Muhsin Ca'ferî-mezheb, “Nehostîn Fermân-i Fârsî-yi İlhanân”, *Mîrâs-i Câvidân*, VIII/29, Tahran 1379/2000, s. 35; Türkçe terc. Osman G. Özgüdenli, “İlk Farsça İlhanlı Fermânı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 6, (2002), s. 187).

6 Bk. Ek I, III, IV, V, VI, VII.

7 Şemîs Şerîk Emîn, *Ferheng-i istilâhât-i dîvânî-yi dovrân-i Mogûl*, Tahran 1358/1979, s. 10-11; Serheng Cihângîr Kâim-mekâmî, *Mukaddeme-yi berşînâht-i esnâd-i târîhî*, Tahran 1350/1971, s. 103-104; Mecidu'd-dîn Keyvânî, “Al-Tamgâ”, *Dâ'iretu'l-Ma'ârif-i Bozorg-i İslâmî*, I, s. 661-665; Gerhard Doerfer, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden 1963-1975 [= *TMEN*], I, s. 554, 562; Gerard Clauson, *An Etymological*

örnekleri günümüze ulaşmış olmakla birlikte⁸, bu çalışmada yayınlanacak olan ferman Türkiye Selçuklu Devleti'ne ait yegâne *al-tamga* örneğini teşkil etmektedir. İlhanlı hükümdarlarına ait fermanlarda, yayınladığımız fermana yer alan *al-tamga*ya göre biraz daha büyük (9,5 cm ilâ 15 cm ebadında)⁹ *al-tamga*lar kullanıldığı görülmektedir. Yine, fermanın arka yüzünde, tamir esnasında yapıştırılan kâğıt üzerinde, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ne ait üç adet yeni mühür bulunmaktadır.

E. Fermanın Neşir ve Tercümesinde Takip Edilen Usûl: Bu çalışmada neşir, tercüme ve değerlendirmesi yapılacak olan ferman XIII. yüzyılın sonlarında kaleme alınmış olması itibariyle bazı arkaik yazım özelliklerine sahiptir. Bu yönüyle metin, tarihçiler için olduğu kadar dil, edebiyat, hat ve sanat tarihi uzmanları için de dikkate değer özellikler taşımaktadır. Bu sebeple, fermanın neşri sırasında, çok zarurî durumlar dışında metne müdahale edilmemiş ve metinde yer alan arkaik imlâ şekilleri, olduğu gibi aynen verilmiştir. Noktasız yazılan yerlerde metin noktalanmış, çok zarurî durumlarda da harekelendirilmiştir.

Fermana geçen bazı Türkçe ünvanların yazımında “گ” harfi yerine “ك” harfi, “ج” harfi yerine ise “ح” harfi kullanılmıştır. Neşirde, bu yazım özellikleri aynen korunmuş; ancak tercüme, açıklama ve notlarda kelimelerin Türkçe orijinal şekilleri verilmiştir.

Fermanın tercümesinde, serbest bir çeviri yerine, mümkün olduğu kadar orijinal metne ve üslûba sadık kalınmıştır. Metinde geçen ıstılâh, ünvan ve elkâbların orijinal şekilleri, faydalı olacağı düşüncesiyle, umumiyetle tercümenin yanında parantez içerisinde verilmiş, gerekli izahlar dipnotlarda veya açıklama ve notlar kısmında yapılmıştır.

Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish, Oxford 1972 [= EDPT], s. 504-505.

- 8 Bu *al-tamga*lar şu çalışmalarda yayınlanmıştır: Gottfried Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit. Text – und Bildteil*, Wiesbaden 2004, s. 54, 60, nr. III, 74, nr. V; 80, nr. VI, 87, nr. VII, 92, nr. VIII, 120, nr. XIV; Abo'l-'Ala Soudavar, “Farmân of the Il-Khan Gaykhatu”, s. 34-35, 52-53; Farsça terc. Muhsin Ca'ferî-mezheb, “Nehostîn Fermân-i Fârsî-yi Îlhânân”, s. 33-36; Türkçe terc. O. G. Özgüdenli, “İlk Farsça İlhanlı Fermânı”, s. 181-190; A. D. Papazian, “Deux nouveaux iarlyks d'ilkhans”, *Banbar Matenadarani*, VI, (1962), s. 379-401; Gottfried Herrmann – Gerhard Doerfer, “Ein persisch-mongolischer Erlass aus dem Jahr 725/1325”, *Zeitschrift für Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 125/2, (1975), s. 317-346; ‘Îmâdu'd-dîn Şeyhu'l-Hukemâ'i, “Yâddâştî ber-kohenterîn sened-i Sâzmân-i Esnâd-i Millî-yi Îrân (sened-i muverrih-i 726)”, *Gencine-yi Esnâd*, XI/44, Tahrân 1380/2002, s. 4-5; Hâc Huseyn Nahcevanî, “Fermâni ez-ferâmîn-i dovre-yi Mogûl”, *Neşriyye-yi Dâneşkede-yi Edebiyyât-i Tebrîz*, 5, Tebrîz 1332/1963, s. 40-47; Antoine Mostaert – Francis Woodman Cleaves, “Trois documents mongols des Archives Secrètes Vaticanes”, s. 419-506, Pl. I-VIII; Antoine Mostaert – Francis Woodman Cleaves, *Les lettres de 1289 et 1305 des Ilkhans Argun et Ölgieitü à Philippe le Bel*, Cambridge 1962; P. Pelliot, “Les documents mongols du Musée de Téhéran”, *Athar-e Iran*, I/1, Paris 1936, s. 31-44; Farsça terc. Ebû'l-Hasan Servkad Mukaddim, “Esnâd-i Mogûli-yi Müze-yi Tahrân”, *Âsâr-i Îrân*, III, Meşhed 1371/1992, s. 208-218; Francis Woodman Cleaves, “The Mongolian Documents in the Musée de Téhéran”, *Harvard Journal Asiatic Studies*, XVI, (1953), s. 1-107. İlhanlı *yarlı*ları üzerindeki diğer mühür örnekleri için bk. Yasuhiro Yokkaichi, “Four Seals in 'Phags-pa and Arabic Scripts on Amir Coban's Decree of 726AH/1326 CE”, *Orient*, 50, (2015), s. 25-33; Dai Matsui, “Six Seals on the Verso of Çoban's Decree of 726 AH/1326 CE”, *Orient*, 50, (2015), s. 35-39.
- 9 G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 35-36.

II. METİN

- ...
- [1] وجوه و حاصل آن معاف و مسلم از اعمال باشد ملك طلق [و] حق محض
 - [2] امير كبير ملك الامرا و الاكابر قلاغای – ادام الله علوه – دانند
 - [3] و فرموده و فروخته ما تصور كنند و اعتماد و تعويل
 - [4] بر توقيع همایون سازند
 - [5] ان شاء الله تعالى
 - [6] كتب بالامر النافذ الاعلى – انفضه الله و اعلاه – و المثال العالى الصحابى الدستورى
 - [7] المعطى العالمى العادلى المحبى المشفقى المنصفى العمدتى العدتى الجلالى الكمالى الجمالى
 - [8] الفخرى الكهفى العزى النظامى الملك¹⁰ الوزرائى اعظم همایون قوام الملك
 - [9] ابى المعالى نائب
 - [10] الحضرة العلياً – لزال علياً – و رسول¹¹ الخانى الاسمى ملك الامرا و الاكابر و العساكر¹²
 - [11] زخر الملك مدير امور الممالك ذى الحسب الظاهر و النسب الزاهر
 - [12] مجير الدين نصر الاسلام ظهير الدولة مشير الملة صفى الملوك و السلاطين
 - [13] اغرلو اينانج نائب السلطنة المعظمة ابى المحامد محمد بن المعتز و ملك الامرا و الاكابر
 - [14] قائد الجيوش و العساكر كهف المرابطين نجيب الدين شرف الاسلام مجد الدولة
 - [15] جلال السادات المظهر¹³ الملوك و السلاطين اغرلو اينانج بكربكى معظم
 - [16] ابى المؤيد محمد بن سليمان و ملك الامرا و الاكابر ذو الفضائل و المنابر
 - [17] زعيم الجيوش نصره المجاهدين نجم الدين مجير الاسلام شمس الدولة يمين الملك
 - [18] مشير الملوك و السلاطين اغرلو اينانج اتابك معظم ابى المكارم
 - [19] ابراهيم بن محمد و ملك الامرا و الاكابر عمدة الملك و عماد المملكة يمين الفضلاء
 - [20] شرف الاسلام تاج الدولة ظهير الملوك و السلاطين اغرلو اينانج
 - [21] پروانه معظم ابى المحامد محمد بن المعتز – ادام الله تعالى –
 - [22] فى
 - [23] العاشر من شهر الله الاصب سنة سبع و ثمانين و ستمئة
 - [24] و الحمد لوليه و الصلوة على نبيه

10 Fermana bu şekilde yazılmıştır.

11 Fermana “رسول” yerine “رسول” şeklinde yazılmıştır.

12 Bu kelimeyi, yazım tarzı itibarıyla “العشاير” (aşiretler) şeklinde de okumak mümkündür: “ملك الامرا و الاكابر و العشائر” (emirlerin, büyüklerin ve aşiretlerin meliki). Ancak terkinin anlam bütünlüğü göz önünde bulundurulduğunda, (emirlerin, büyüklerin ve askerlerin meliki). Muhtemelen kâtip, satır sonunda yer aldığı için kelimeyi daraltarak yazmayı tercih etmiş ve bu şekilde bir yazım şekli ortaya çıkmıştır.

13 Fermana bu şekilde yazılmıştır.

III. TERCÜME

... [EKSİK]

[1] (Burasını), dîvâna ait vergi ve gelirleri denetimden muaf ve müsellemler olarak,

[2] büyük emîr (*emîr-i kebîr*), emîrlerin ve büyüklerin meliki (*meliku 'l-umerâ' ve 'l-ekâbir*) Kalâgây'ın – Allâh yüceliğini daim eylesin! – mutlak mülkü ve meşru hakkı bilsinler

[3] ve bizim emir ve buyruğumuz (olarak) tasavvur etsinler ve

[4] yüce *tevkî'*ye (*tevkî'-yi humâyûn*) itimat kılsınlar.

[5] Yüce Allâh takdir ederse! (*İnşallâhu te'âlâ*).

[6] Yüksek emir – Allâh yürürlüğe koysun ve yüceltsin! (*enfezehu 'llâhu ve a 'lâhu*) – ile (bu) yüce ferman (*el-misâl el- 'âlî*) yazıldı. Sâhib (*es-sâhibî*), vezîr (*ed-destûrî*),

[7] ita eden (*el-mu 'tî*), âlim (*el- 'âlimî*), âdil (*el- 'âdilî*), muhabbetli (*el-muhibbî*), şefkâtli (*el-muşfikî*), insaflı (*el-munsifî*), (kendisine) dayanılan (*el- 'umdetî*), hazır olan (*el- 'uddetî*), yüce (*el-celâlî*), olgun (*el-kemâlî*), güzel (*el-cemâlî*),

[8] şanlı (*el-fahrî*), sığınılan (*el-kehfî*), izzetli (*el- 'izzî*), nizamlı (*en-nizâmî*), hükümdarın en yüce vezîrlерinin meliki (*el-meliku 'l-vuzerâ'-yi a 'zam-i humâyûn*), devletin temeli (*kivâmu 'l-mulk*),

[9] şereflerin babası (*ebî 'l-ma 'âlî*), Yüce Hazret'in nâibi (*nâ 'ib*)

[10] *u 'l-hazreti 'l- 'ulyâ*) – yüceliği daim olsun! (*lâ zâle 'âliyen*); ve İlhan'ın elçisi (*resûl-i İlhanî*), nâm sahibi (*el-ismî*), emîrlerin, büyüklerin ve askerlerin meliki (*meliku 'l-umerâ' ve 'l-ekâbir ve 'l- 'asâkir*¹⁴),

[11] devletin hazinesi (*zuhru 'l-mulk*), memleket işlerinin idarecisi (*mudîr-i umûri 'l-memâlik*), tanınmış ata ve parlak ecdad sahibi (*zî 'l-hesebi 'z-zâhir ve 'n-nesebi 'z-zâhir*),

[12] dinin hâmisi (*mucîru 'd-dîn*), İslâm'ın yardımcısı (*nasru 'l-islâm*), devletin destekçisi (*zahîru 'd-devle*), Müslümanların yol göstericisi (*muşîru 'l-mille*), sultanların ve meliklerin halis dostu (*safîyyu 'l-mulûk ve 's-selâtîn*),

[13] uğurlu (*ugurlu*), güvenilir (*inanç*), yüce saltanatın nâibi (*nâ 'ibu 's-saltanati 'l-mu 'azzama*) Ebî'l-Mehâmid Muhammed bin el-Mu'tez; ve emîrlerin ve büyüklerin meliki (*meliku 'l-umerâ' ve 'l-ekâbir*),

[14] ordunun ve askerlerin komutanı (*kâ 'idu 'l-cuyûş ve 'l- 'asâkir*), sınırları koruyanların sığınağı (*kehfî 'l-merâbitîn*), dinin asil siması (*necîbu 'd-dîn*), İslâm'ın şerefi (*şerefu 'l-islâm*), devletin yücesi (*mecdu 'd-devle*),

[15] seyyidlerin ulusu (*celâlu 's-sâdât*), sultanlara ve meliklere mazhar olan (*el-mazharu 'l-mulûk ve 's-selâtîn*), uğurlu (*ugurlu*), güvenilir (*inanç*), yüce beylerbeyi (*beglerbegi-yi mu 'azzam*)

14 Krş. yukarıda not 12.

[16] Ebî'l-Mu'eyyed Muhammed bin Süleymân; ve emîrlerin ve büyüklerin meliki (*meliku 'l-umerâ' ve 'l-ekâbir*), faziletler ve kürsüler sahibi (*zû 'l-fezâ 'il ve 'l-menâbir*),

[17] ordunun önderi (*za 'îmu 'l-cuyûş*), mücahitlerin yardımcısı (*nusratu 'l-mucâhidîn*), dinin yıldızı (*necmu 'd-dîn*), İslâm'ın hâmisi (*mucîru 'l-islâm*), devletin güneşi (*şemsu 'd-devle*), devletin talihi (*yemînu 'l-mulk*),

[18] melik ve sultanların yol yöstericisi (*muşîru 'l-mulûk ve 's-selâtîn*), uğurlu (*ugurlu*), güvenilir (*inanç*), yüce atabeg (*atabeg-i mu 'azzam*) Ebî'l-Mekârim

[19] İbrâhîm bin Muhammed; ve emîrlerin ve büyüklerin meliki (*meliku 'l-umerâ' ve 'l-ekâbir*), devletin dayanağı (*'umdetu 'l-mulk*) ve memleketin direği (*'imâdu 'l-memleket*), faziletliilerin kutlusu (*yemînu 'l-fuzelâ'*),

[20] İslâm'ın şerefi (*şerefû 'l-islâm*), devletin tacı (*tâcu 'd-devle*), sultanların ve meliklerin destekçisi (*zahîru 'l-mulûk ve 's-selâtîn*), uğurlu (*ugurlu*), güvenilir (*inanç*),

[21] yüce pervâne (*pervâne-yi mu 'azzam*) Ebî'l-Mehâmid Muhammed bin el-Mu'tez – Yüce Allâh daim eylesin-.

[22-23] Altıyüz seksen yedi yılı Receb ayının (*Şehru 'llâhi 'l-asab*) onunda [10 Ağustos 1288].

[24] Velî (olan) Allâh'a hamd ve peygamberine salavât (*ve 'l-hamd li-velîyyihi ve 's-salavât 'alâ nebiyyihi*).

IV. AÇIKLAMA VE NOTLAR

1. Satır:

Vucûh ve hâsil-i ân (oranın dîvâna ait vergi ve gelirleri): Selçuklular devrinde *vucûh*, dîvâna ait vergileri ifade etmektedir¹⁵. Sözlükte “elde edilen, netice; kazanç” gibi farklı anlamları bulunan *hâsil* ise metinde bir bölgenin vergi gelirlerini tanımlamak için kullanılmıştır.¹⁶

15 *el-Muhtârât min er-resâ'il*, neşr. Gulâm-Rizâ Tâhir – İrec Afşâr, Tahran 1378/1999, s. 459; Heribert Horst, *Die Staatsverwaltung der Grosselgügen und Hōrazmšāhs (1038-1231)*, Wiesbaden 1964, s. 73, 82; Erdoğan Merçil, *Selçuklularda Vergiler*, İstanbul 2021, s. 57-58, 98; Seyfullah Tüzmeç, *İbn Bibî'nin el-Evâmiru 'l-'Alâ'îyye fî 'l-umûri 'l-'Alâ'îyye Adlı Eserinde Kullanılan Siyâsî-İdarî-Askerî İstılâh ve Unvanların Tespit, Tahlil ve Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2021, s. 95-97.

16 Muhammed Mu'in, *Ferheng-i Fârsî*, I, Tahran 1371/1992⁸, s. 1332; Francis Joseph Steingass, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London 1963, s. 408; S. Tüzmeç, *İbn Bibî'nin el-Evâmiru 'l-'Alâ'îyye fî 'l-umûri 'l-'Alâ'îyye Adlı Eserinde Kullanılan Siyâsî-İdarî-Askerî İstılâh ve Unvanların Tespit, Tahlil ve Değerlendirmesi*, s. 40.

Mu'âf ve musellem: Selçuklu¹⁷, İlhanlı¹⁸, Timurlu¹⁹ ve Osmanlı²⁰ devri resmî vesikalarında genellikle vergilerden ve devletin kontrolünden muafiyeti ifade etmek için kullanılmıştır.²¹

A'mâl: Selçuklu²² ve İlhanlı devri²³ resmî vesikalarında umumiyetle “*ez-a'mâl-i*” şeklinde muayyen bir “vergi bölgesi” ve “vergi mükellefleri”ni ifade etmiştir.²⁴

Milk-i tîlk [ve] hakk-i mahz: Selçuklu²⁵ ve İlhanlı²⁶ devri vesikalarında mutlak mülkü (*milk-i tîlk*) ve “meşru (yasal) hakk”ı (*hakk-i mahz*) ifade etmek için kullanılmıştır.²⁷

2. Satır:

Emîr-i kebîr (büyük emîr): *Emîr*, Ortaçağ İslâm dünyasında genellikle “kumandan, vali, bey” anlamında kullanılan bir ünvandır. Selçuklular zamanında bütün rütbelerdeki kumandanlara, hatta zaman zaman hanedan üyelerine *emîr* denilmiştir.²⁸ Femandaki kullanımı ise, askerî yetkilere sahip kumandan ve vali anlamındadır.

Kalâgây (*Qalâghây*): *Emîr-i kebîr* (büyük emîr) ve *meliku 'l-umerâ'* ve *'l-ekâbir* (emîrlerin ve büyüklerin meliki) ünvanlarıyla zikredilen bu emîrin adına, yaptığımız bütün taramalara rağmen, Selçuklu ve İlhanlı devri kaynaklarında rastlanılamamıştır. *Kalâgây* isminin, Türkçede “al, kırmızı renk” anlamında şahıs adı olarak kullanıldığı bilinmektedir.²⁹

Edâmellahu 'uluvvehu (Allâh yüceliğini daim eylesin!): Resmî vesikalarda sıkça kullanılan bir dua cümlesidir.³⁰

17 H. Horst, *Die Staatsverwaltung der Grosselgügen und Hōrazmšāhs (1038-1231)*, s. 68; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar: Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara 1988, s. 27.

18 Bk. Muhammed b. Hindüşâh-i Nahcevanî, *Destûru 'l-kâtib fi ta'yini 'l-merâtib*, neşr. 'Abdu'l-Kerîm 'Alî oğlu 'Alî-zâde, II, Moskva 1976, s. 277-283.

19 *Musellem* için daha bk. Dai Matsui – Ryoko Watabe – Hiroshi Ono, “A Turkic-Persian Decree of Timurid Mîrân Şâh of 800 AH/1398 CE”, *Orient*, 50, (2015), s. 67.

20 Bk. Halil İnalçık, “Autonomous Enclaves in Islamic States: Temliks, Soyurghals, Yurdruk-Ocaklıks, Mâlikâne-Mukâta'as and Awqâf”, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods*, ed. Judith Pfeiffer – Sholeh A. Quinn, Wiesbaden 2006, s. 121 (*being free from state control*).

21 XV. yüzyıla ait bir Osmanlı Türkçesi “müsellemlik beratı” (*berât-ı müsellemlî*) örneği için bk. Yahyâ b. Mehmed el-Kâtib, *Menâhicü 'l-inşâ*, neşr. Fahri Unan, Ankara 2014, s. 88: “...fi 'l-cümle mecmû'ı emlâkiyile mu'âfu müselleml olup ...”.

22 H. Horst, *Die Staatsverwaltung der Grosselgügen und Hōrazmšāhs (1038-1231)*, s. 57-58.

23 G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 55, 63, 91, 119.

24 G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 119: “*Steu bezir*”.

25 O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 42. *Milk-i tîlk* için bk. *el-Muhtârât min er-resâ'il*, s. 459.

26 G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 56, 68.

27 G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 56. *Milk* için bk. H. Horst, *Die Staatsverwaltung der Grosselgügen und Hōrazmšāhs (1038-1231)*, s. 68.

28 Bk. C. E. Bosworth, “Amîr”, *Elr*, I, (1989), s. 956-958; Abdülazîz ed-Dürî, “Emîr”, *DİA*, XI, (1995), s. 121-123.

29 Nevin Meriç – Abdurrahman Dilipak – Asiye Dilipak, *Ansiklopedik İsim Sözlüğü*, İstanbul 2002, s. 32. “*Kalgay*” şeklinde “izci kumandanı; Kırım veliahtına verilen ünvan” anlamına gelmektedir (bk. Tuncer Gülensoy – Paki Küçükler, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, İstanbul 2015, s. 224).

30 Bk. *el-Muhtârât min er-resâ'il*, s. 122, 149, 194, 204, 290, 321. Krş. Huseyn Hatîbî, *Fenn-i nesr der-edeb-i Pârsî*, Tahran 1366/1987, s. 337-345.

3. Satır:

Fermûde ve furûhte-yi mâ tasavvur konend (bizim emir ve buyruğumuz olarak tasavvur etsinler): Fermana verilen hüküm ve emirleri tekid etmek için kullanılmıştır. Benzer ifadelere Selçuklu devrine ait resmî vesikalarda rastlamak mümkündür.³¹

3-4. Satır:

İ'timâd ve ta 'vîl ber-tevkî'i-yi humâyûn sâzend (hükümdarın yüce *tevkî'*ine itimat etsinler): *İ'timâd ve ta 'vîl ber-tevkî'i-yi humâyûn sâzend*³², *i'timâd ve ta 'vîl be-tevkî'i-yi humâyûn sâzend*³³, *ta 'vîl ber-tevkî'i-yi humâyûn sâzend*³⁴ ve *i'timâd ber-tevkî'i-yi humâyûn sâzend*³⁵ şeklinde Selçuklu, *i'timâd ber-tevkî'i-yi a'lâ* şeklinde de İlhanlı devri resmî vesikalarında sık sık kullanılmıştır.³⁶

Tevkî': İstilâh olarak umumiyetle “menşûr, pervâne, ferman, berat, tuğra ve mühür” anlamlarına gelmektedir.³⁷ *Tevkî'*, Ortaçağ İslâm devletlerinde umumiyetle “hükümdarın kararı, bunun yazılı belgeleri ve mühür” anlamında resmî yazışma istilâhı olarak kullanılmıştır.³⁸ Yine, hükümdarların *iktâ'* menşûrlarına, imza yerine geçmek üzere yazılan alâmetlerine de *tevkî'* denilmiştir.³⁹

5. Satır:

İnşallâhu te'âlâ (Yüce Allâh takdir ederse!): “*İnşallâh*”, İslâmî gelenekte yapılacak her işin Allâh'ın iradesine ve iznine bağlı olarak gerçekleşeceğini belirtmek amacıyla, “Allâh takdir ederse”, “Allâh dilerse” anlamında söylenen sözdür.⁴⁰ Selçuklu resmî vesikalarında, asıl metnin sonunda sık sık kullanılmıştır.⁴¹

6. Satır:

Kutibe bi'l-emri'l-nâfiz el-a'lâ (yüksek emir ile yazıldı): Bu formül XII. yüzyıl Büyük Selçuklu ve Atabeglikler devrine ait resmî vesikalarda, fermanın kimin tarafından yayımlandığını gösteren kısmın hemen başında kullanılmıştır.⁴²

31 “*Erzâni-dâste-yi mâ tasavvur konend*” (bk. “*Tekârîru'l-menâsib*”, neşr. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar. Metin, Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara 1988, (metin), s. 42).

32 “*Tekârîru'l-menâsib*”, s. 13.

33 “*Tekârîru'l-menâsib*”, s. 43.

34 “*Tekârîru'l-menâsib*”, s. 32.

35 “*Tekârîru'l-menâsib*”, s. 42.

36 G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 62.

37 Franz Babinger [-C. E. Bosworth], “*Tawki'*”, *EP*, X, (2000), s. 392-393; Nejat Göyünç, “*Tevki'*”, *İA*, XII/1, (1974), s. 217; Erdoğan Merçil, “*Tevki'*”, *DİA*, XLI, (2012), s. 35.

38 N. Göyünç, “*Tevki'*”, *İA*, XII/1, s. 217-218; E. Merçil, “*Tevki'*”, *DİA*, XLI, s. 35.

39 E. Merçil, “*Tevki'*”, *DİA*, XLI, s. 36. *Tevki'* için daha bk. Gottfried Herrmann, “Ein früher persischer Erlass”, *Zeitschrift für Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 144/2, (1994), s. 292-297; Hasan Enverî, *İstilahât-i dîvânî-yi dovre-yi Gaznevî u Selçukî*, Tahran 1373/1994, s. 194-196; Erdoğan Merçil, *Selçuklular'da Hükümdarlık Alâmetleri*, Ankara 2007, s. 217-225; F. Babinger [-C. E. Bosworth], “*Tawki'*”, *EP*, X, s. 392-393; N. Göyünç, “*Tevki'*”, *İA*, XII/1, s. 217-219.

40 Bk. Durmuş Özbek, “*İnşallah*”, *DİA*, XXII, (2000), s. 342-343.

41 “*Tekârîru'l-menâsib*”, s. 13, 32, 42-43.

42 Bk. *el-Muhtârât min er-resâ'il*, s. 431, 440.

Enfezehu'llâhu ve a'lâhu (Allâh yürürlüğe koysun ve yüceltsin!): Selçuklu devri resmî vesikalarında dua cümlesi olarak sıkça kullanılmıştır.

el-Misâl el- 'âlî (yüce ferman): Ortaçağ İslâm devletlerinde *dîvândan* çıkan yazılı karar ve emirlere *misâl* denilmiştir.⁴³

es-Sâhibî: Sâhib, Sâhib-dîvân, vezîr.

ed-Destûrî: Vezîr.

9-10. Satır:

Nâ'ibu'l-hazreti'l-'ulyâ (Yüce Hazret'in nâibi): İlhanlı hükümdarının nâibi ifade edilmiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin İlhanlı hâkimiyetine girmesinden sonra, Konya'da Selçuklu sultanının nâibinden başka, bir de İlhanlı hükümdarının nâibi bulunmakta idi. İlhanlı hükümdarının Selçuklu ülkesindeki nâibine *nâ'ib-i hazret*, makamına da *niyâbet-i hazret* adı verilmiştir.⁴⁴ Sâhib Fahru'd-dîn 'Alî'nin İlhanlı hükümdarı Abâkâ Han (1265-1280) tarafından Selçuklu Devleti'ne *kivâmu'l-mulk* ünvanıyla *sâhib-dîvân*ın yanı sıra *niyâbet-i hazret* (İlhan'ın nâibi) olarak tayin edildiği bilinmektedir.⁴⁵ Hakkında aşağıda (nr. 1) bilgi verilecektir.

13. Satır:

Uğurlu (uğurlu): “Uğurlu, talihli, kutlu” anlamına gelmektedir.⁴⁶ Selçuklu devri resmî vesikalarında sıkça kullanılmıştır.⁴⁷

43 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s. 160, n. 3; H. Horst, *Die Staatsverwaltung der Grosselğüen und Hōrazmšāhs (1038-1231)*, s. 31; Hanefi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneli Devlet ve Saray Teşkilâtı*, Ankara 2002, s. 149; Erdoğan Merçil, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyâlet Dîvânları)*, İstanbul 2015, s. 143-144; S. Tüzmeç, *İbn Bîbî'nin el-Evâmîru'l-'Alâ'îyye fî'l-umûri'l-'Alâ'îyye Adlı Eserinde Kullanılan Siyâsî-İdarî-Askerî Istilâh ve Ünvanların Tespit, Tahlil ve Değerlendirmesi*, s. 66.

44 *Nâ'ibu'l-hazre (Niyâbet-i hazret)* için bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 94.

45 İbn Bîbî, *el-Evâmîru'l-'Alâ'îyye fî'l-umûri'l-'Alâ'îyye*, tıpkıbasım Adnan Sadık Erzi, Ankara 1956 [= İbn Bîbî/Tıpkıbasım], s. 731; *el-Evâmîru'l-'Alâ'îyye fî'l-umûri'l-'Alâ'îyye*, neşr. Jâle Mutahiddîn, Tahran 1390/2011 [= İbn Bîbî/Mutahiddîn], s. 626; Türkçe terc. Mürsel Öztürk, *el-Evâmîru'l-'Alâ'îyye fî'l-umûri'l-'Alâ'îyye [Selçuk-name]*, II, Ankara 1996 [= İbn Bîbî/Öztürk], s. 240; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 94; Süleyman S. Kucur, “Nâib-i Saltanat”, *DİA*, XXXII, (2006), s. 313-314.

46 “Uğurlu” (uğurlu) kelimesi, sözlükte “uğurlu olan, iyilik getirdiğine inanılan kimse, kutlu, hayırlı, talihli, saadetli” manalarına gelmektedir. Ünvan, şahıs adı ve bazı vesikalarda genel nitelikli bir sıfat olarak kullanılmıştır (bk. Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânü lügâti't-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, haz. Ahmet B. Ercilasun – Ziyat Akkoyunlu, Ankara 2014, s. 918-919; Mîrzâ Mehdî Han-i Esterâbâdî, *Senglâh (Ferheng-i Turî be-Fârsî ez-sede-yi devâzdeh-i hicrî)*, neşr. Rüşen Hiyâvî, Tahran 1995, s. 49; Annemarie von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, terc. Mehmet Akalın, Ankara 1988, s. 75-76; Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul 2003, s. 83; G. Clauson, *EDPT*, s. 89; Hasan Eren, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999, s. 422; László Rásonyi – Imre Baski, *Onomasticon Turcicum. Turkic Personal Names*, II, Bloomington 2007, s. 576).

47 Husâmu'd-dîn Hasan b. 'Abdu'l-Mu'min-i Hoyî, “Kitâbu Kavâ'id-i'l-fezâ'il”, bk. *Mecmû'a-yi âsâr-i Husâmu'd-dîn-i Hoyî*, neşr. Sugrâ 'Abbâs-zâde, Tahran 1379/2000, s. 233; Husâmu'd-dîn Hasan b. 'Abdu'l-Mu'min-i Hoyî, “Kitâbu Gunyeti'l-kâtib ve'l-minyeti't-tâlib”, bk. *Mecmû'a-yi âsâr-i Husâmu'd-dîn-i Hoyî*, s. 305, 306; Hoyî, “Rusûmî'r-resâ'il ve nücûmî'l-fezâ'il”, bk. *Mecmû'a-yi âsâr-i Husâmu'd-dîn-i Hoyî*, s. 358.

İnanç (*inanç*, güvenilir): “Güvenilir, inanılır” anlamında⁴⁸, eski Türkçe bir ünvandır.⁴⁹ *İnanç* ünvanı Selçuklular, Atabeklikler ve İlhanlılar devrinde yaygın olarak kullanılmıştır.⁵⁰

Nâ'ibu's-saltanatı'l-mu'azzama (yüce saltanatın nâibi): *Nâ'ibu's-saltanat* (veya *nâ'ib-i saltanat*), merkezde sultana vekâlet eden ya da tayin edildiği yerde sultanı temsil eden devlet adamıdır.⁵¹ Bu müesseseye Türkiye Selçukluları, Memlûklar ve Delhi Türk Sultanlığı gibi Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde rastlanmaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti'nde *nâ'ibu's-saltanat*, protokolde *vezîr* ve *atabeg*ten sonra gelmekteydi. Selçuklu devri yazışmalarında ismi sık sık kullanılmıştır.⁵²

Ebî'l-Mehâmid Muhammed b. el-Mu'tez: Fermana yer alan ünvan ve elkâblardan, *nâ'ibu's-saltanat* ve *pervânelik* vazifelerini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Hakkında aşağıda (nr. 2, 5) bilgi verilecektir.

15. Satır:

Beglerbegi-yi mu'azzam (yüce beylerbeyi): Eski Türkçe bir ünvan olan *beglerbeg* – *beglerbegi* (beylerbeyi), Selçuklular zamanında daha çok “ordu komutanı” ve “emîr” anlamında kullanılan *beg* kelimesinden türetilmiş⁵³ ve Selçuklular zamanında daha çok Arapça *emîru'l-umerâ'* (emîrlerin emîri, ordu komutanı) ünvanı karşılığında kullanılmıştır.⁵⁴ *Beglerbegi* ünvanı, fermanın metninde, *mu'azzam* (yüce) sıfatıyla daha da güçlendirilerek *beglerbegi-yi mu'azzam*

48 “*İnanç*” kelimesi, “güvenilir, inanılır, emin, sözüne güvenilen, sadık, emniyet, güven; inanmak, iman etmek, güvenmek” manalarına gelmektedir. Kaşgarlı Mahmûd, “*inanç*” (*inanç*) kelimesini “güvenilir kişi. Buradan ‘güvenilir bey’e ‘*inanç beg*’ denir; ‘*inanç beg*’, ‘güvenilir bey’ demektir” şeklinde açıklamaktadır (*Dîvânü lugâti't Türk*, s. 67, 100, 656). Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde hem ünvan hem de şahıs adı olarak kullanılmıştır.

49 *İnanç* için ayrıca bk. *Codex Cumanicus*, haz. Mustafa Argunşah – Galip Güner, İstanbul 2015, s. 716; Ebû Hayyân, *Kitâbu'l-idrâk li-lisâni'l-Etrâk*, neşr. Ahmet Caferoğlu, İstanbul 1931, s. 39; O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 1-2; A. von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, s. 125; Abdülkadir Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler*, İstanbul 1988, s. 17; Andreas Tietze, *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, III, Ankara 2016, s. 614; Recep Toparlı – Hanifi Vural – Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2014, s. 111, 109; G. Doerfer, *TMEN*, II, s. 219-220; G. Clauson, *EDPT*, s. 187; L. Râsonyi – I. Baski, *Onomasticon Turcicum*, I, s. LXXVI, 318-319. T. Gülensoy – P. Küçükler, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, s. 211.

50 *el-Muhtârât min er-resâ'il*, s. 206, 243, 417, 431, 440; O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, (metin), s. 3, 8, 11, 31, 35, 43, 87, 91, 93; Coşkun AlpTekin, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Erzurum 1978, s. 95; G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 61, 63.

51 *Nâ'ibu's-saltanat* için bk. İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 93; Mehmet Fatih Yalçın, *Bahri Memlûklerde Nâib-i Saltanatlık*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011; H. A. R. Gibb, “Nâ'ib”, *EP*, VII, (1993), s. 915; S. S. Kucur, “Nâib-i Saltanat”, *DİA*, XXXII, s. 313-314.

52 Hoyî, “Kitâbu Gunyeti'l-kâtib ve'l-minyeti't-tâlib”, s. 302; Hoyî, “Rusûmi'r-resâ'il ve nucu'mi'l-fezâ'il”, s. 348.

53 Türkçe “*beg*” ünvanı için bk. A. Donuk, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Ünvan ve Terimler*, s. 5-8; G. Doerfer, *TMEN*, II, s. 389-413; G. Clauson, *EDPT*, s. 322-323; M. F. Köprülü, “Bey (Beg)”, *İA*, II, (1961), s. 579-581; O. F. Köprülü, “Bey”, *DİA*, VI, (1992), s. 11-12.

54 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 99; Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara 2018, s. 253; S. Tüzmeç, *İbn Bibî'nin el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye Adlı Eserinde Kullanılan Siyâsî-İdarî-Askerî İstîlâh ve Ünvanların Tespiti, Tahlil ve Değerlendirmesi*, s. 155-157; M. F. Köprülü, “Bey (Beg)”, *İA*, II, s. 579-581; O. F. Köprülü, “Bey”, *DİA*, VI, s. 12.

(yüce beylerbeyi) şeklinde kullanılmıştır. *Beglerbegi* ve *beglerbegi-yi mu'azzam* ünvanlarına, Selçuklu devri kaynaklarında, resmî vesikalarında ve inşâ mecmûalarında sık sık rastlanmaktadır.⁵⁵

16. Satır:

Ebi'l-Mu'eyyed Muhammed b. Süleymân: Beylerbeyilik (*beglerbegi*) vazifesini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Hakkında aşağıda (nr. 3) bilgi verilecektir.

17. Satır:

Za'îmu'l-cuyûş (ordunun önderi): Selçuklu resmî vesikalarında “ordunun önderi”, “ordunun lideri” anlamında kullanılan ünvanlardandır.⁵⁶

18. Satır:

Atabeg-i mu'azzam (yüce atabeg): *Atabeg* (Çağatayca *atabek*, Osmanlı Türkçesi *atabey*), Selçuklular zamanında⁵⁷, şehzâdeleri yetiştiren bilgili ve tecrübeli devlet adamlarına verilen eski Türkçe bir ünvanıdır.⁵⁸ Selçuklulardan sonra da uzun süre farklı coğrafyalarda – ve bu arada İlhanlılarda⁵⁹ – kullanılmaya devam etmiştir.⁶⁰

18-19. Satır:

Ebi'l-Mekârim İbrâhîm b. Muhammed: *Atabeglik* vazifesini yürüttüğü anlaşılmaktadır. Hakkında aşağıda (nr. 4) bilgi verilecektir.

21. Satır:

Pervâne-yi mu'azzam (yüce pervâne): *Pervâne*, Ortaçağ Türk-İslâm devletlerinde ferman, hüküm ve berat gibi resmî belgeler ile bu belgeleri hazırlayan görevliye verilen ünvanı ifade etmiştir.⁶¹ Başlıca vazifesi, “büyük divân”da bulunan defterlerden tevcihât yapmak ve bunlarla ilgili menşûr ve beratları hazırlamaktır.⁶²

55 Hoyî, “Kitâbu Kavâ'idî'l-fezâ'il”, s. 230; Hoyî, “Kitâbu Gunyeti'l-kâtib ve'l-minyeti't-tâlib”, s. 303; Hoyî, “Rusûmî'r-resâ'il ve nucûmî'l-fezâ'il”, s. 348.

56 Hoyî, “Kitâbu Gunyeti'l-kâtib ve'l-minyeti't-tâlib”, s. 305.

57 *Atabeg* ünvanı ve *atabeglik* müessesesinin Selçuklulardan önce de mevcut olduğu hakkında bk. N. N. Kozmin, “Orhun Abidelerinin Muharrii 'Atısı' Lakablı Yollug Tegin ve Sınıfı Mensubiyeti”, Türkçe terc. Ahmet Caferoğlu, *Türkiyat Mecmuası*, V, (1936), s. 368; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 2000, s. 127; S. G. Agacanov, *Oğuzlar*, Türkçe terc. Ekber N. Necef – Ahmet Annaberdiyev, İstanbul 2002, s. 213-215.

58 Bk. G. Doerfer, *TMEN*, II, s. 5-8.

59 Muhtemelen İlhanlı Devleti *divânından* çıkan ve *Tekârîru'l-menâsib*'te (s. 31-32) kaydedilen bir *atabeglik* tayin belgesi (*fermân-i takrîr-i mansib-i atabekî*), bu vazifenin Türkiye Selçuklularının İlhanlı Devleti'ne bağlandığı dönemlerde dahi önemini koruduğunu göstermektedir (bk. Muhammed b. Hindüşâh-i Nahcevanî, *Destûru'l-kâtib fî ta'yîni'l-merâtib*, neşr. 'Abdu'l-Kerîm 'Alî oğlu 'Alî-zâde, I/2, Moskva 1971, s. 49-50; Osman G. Özgüdenli, *Ortaçağ'da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, İstanbul 2020, s. 259-260).

60 Bk. Mehmet Fuad Köprülü, “Ata”, *İA*, I, s. 711-718; Coşkun Alptekin, “Ata”, *DİA*, IV, (1991), s. 32-33; Coşkun Alptekin, “Atabeg”, *DİA*, IV, (1991), s. 38-40; G. Doerfer, *TMEN*, II, s. 7-8; G. Clauson, *EDPT*, s. 40; O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 16-18.

61 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 95-96; S. Tüzmek, *İbn Bibî'nin el-Evâmiru'l-'Alâ'iyye fî'l-umûri'l-'Alâ'iyye Adli Eserinde Kullanılan Siyâsi-İdari-Askerî Istilâh ve Ünvanların Tespit, Tahlil ve Değerlendirmesi*, s. 155-157; Muharrem Kesik, “Pervâne”, *DİA*, XXXIV, s. 244. İlhanlı Devleti'nde *pervânelik* müessesesi için bk. Muhammed b. Hindüşâh-i Nahcevanî, *Destûru'l-kâtib fî ta'yîni'l-merâtib*, II, s. 43, 80, 103, 111, 124.

62 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, s. 95.

Ebî'l-Mehâmid Muhammed b. el-Mu'tez: İsmi yukarıda saltanat nâibi (*nâ'ibu's-saltanat*) olarak geçen (satır 13) bu görevlinin aynı zamanda *pervânelik* vazifesini de yürüttüğü anlaşılmaktadır. Hakkında aşağıda (nr. 2, 5) bilgi verilecektir.

23. Satır:

Şehru'llâhi'l-asab: *Asab*, Receb ayının sıfatlarından. Metinde Receb ayı yerine kullanılmıştır. Selçuklu devri resmî vesikalarında, Receb ayı yerine zaman zaman *Şehru'llâhu'l-asab* ibaresinin kullanıldığı görülmektedir.⁶³

24. Satır:

Ve'l-hamd li-velîyyihi ve's-salavât 'alâ nebiyyihi (Velî olan Allâh'a hamd ve peygamberine salavât): Fermanın sonunda yer alan bu dua cümlesine Selçuklu⁶⁴ ve İlhanlı⁶⁵ devri resmî vesikalarında zaman zaman rastlanmaktadır.

V. DİPLOMATİK DEĞERLENDİRME

Bugüne kadar Türkiye Selçuklu Devleti dîvânından çıkan herhangi bir orijinal ferman günümüze ulaşmamıştır. Bununla birlikte, muhtelif müze, arşiv ve özel koleksiyonlarda bulunan İlhanlı devrine ait toplam 21 ferman (*yarlıg*) yayınlanarak araştırmacıların istifadesine sunulmuştur.⁶⁶ Farsça olarak kaleme alınan bu *yarlıg*ların dışında, İlhanlı hükümdarları tarafından

63 *el-Muhtârât min er-resâ'il*, s. 199; Hoyî, "Kitâbu kavâ'idü'l-fezâ'il", s. 248. Krş. 'Îmâdu'd-dîn Şeyhu'l-Hukemâ'i – Muhyâ Şu'aîbî 'Umrânî, *Tahavvul der-âdâb-i kitâbet ve tarassul*, Tahrân 1399/2020, s. 83-85.

64 O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 89.

65 "*Ve'l-hamdulî'llâh ve's-salavât 'alâ nebiyyihi*" (bk. G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 87).

66 Bu fermanlar (*yarlıg*) şunlardır: 1. Emîr Baytmış [Bay-itmiş]'in yayınladığı 5 Şa'bân 687/4 Eylül 1288 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 46-49, nr. I); 2. Emîr Baytmış [Bay-itmiş]'in yayınladığı 5 Şevvâl 691/19 Eylül 1292 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 50-53, nr. II); 3. Sâhib-dîvân Ahmed tarafından Geyhâtû (1291-1295) adına yayınlanan Evâhir-i Rebî'u'l-evvel 692/1-10 Mart 1293 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 54-66, nr. III); 4. Sâhib-dîvân Ahmed tarafından Geyhâtû adına yayınlanan Evâ'il-i Cemâziu'l-âhir 692/9-18 Mayıs 1293 tarihli *yarlıg* (Abo'l-'Ala Soudavar, "Farmân of the Il-Khan Gaykhatu", *Art of the Persian Courts*, s. 34-35, 52-53; Farsça terc. Muhsin Ca'ferî-mezheb, "Nehostîn Fermân-i Fârsî-yi İlhanân", s. 33-36; Türkçe terc. Osman G. Özgüdenli, "İlk Farsça İlhanlı Fermânı", s. 181-190); 5. Emîr Tayfû tarafından yayınlanan 5 Şa'bân 700/11 Nisan-9 Mayıs 1301 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 67-72, nr. IV); 6. Emîr Kutlugsâh tarafından Olcâyâtû Han (1304-1316) adına yayınlanan Evâsit-i Zî'l-ka'de 704/5-14 Haziran 1305 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 73-78, nr. V); 7. Sâhib-dîvân Sa'du'd-dîn Sâvecî'nin Olcâyâtû Han adına yayınladığı 13 Zî'l-ka'de 704/7 Haziran 1305 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 79-83, nr. VI); 8. Emîr Huseyn'in yayınladığı 25 Zî'l-hicce 704/19 Temmuz 1305 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 84-89, nr. VII); 9. Emîr Çobân'ın Ebû Sa'id Han adına yayınladığı 14 Rebî'u'l-evvel 721/13 Nisan 1321 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 90-96, nr. VIII); 10. Emîr Çobân'ın Ebû Sa'id Han adına yayınladığı 721/1321 tarihli *yarlıg* (A. D. Papazian, "Deux nouveaux iarllyks d'ilkhans", *Banbar Matenadarani*, VI, (1962), s. 379-401. Krş. G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 3 n. 13); 11. Emîr Dimaşk Hâce'nin Ebû Sa'id Han adına yayınladığı 4 Rebî'u'l-âhir 723/12 Nisan 1323 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 97-101, nr. IX); 12. Büyük dîvândan Ebû Sa'id Han adına yayınlanan 725/1325 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann – G. Doerfer, "Ein persisch-mongolischer Erlass aus dem Jahr 725/1325", s. 317-346); 13. Emîr Çobân tarafından Ebû Sa'id Han

Papa ve Fransa kralına gönderilen toplam beş Moğolca mektup ile Tahran Müzesi'nde (bugün: *Mûze-yi Îrân-bâstân*) bulunan Ebû Sa'îd Han'a (1317-1335) ait üç Moğolca *yarlıg* (ferman) da günümüze ulaşmıştır.⁶⁷ Burada değerlendireceğimiz ferman (*misâl*), Türkiye Selçuklu dîvânından çıkan ve günümüze ulaşan yegâne belge olması ve İlhanlı hâkimiyeti döneminin özelliklerini taşıması açısından son derece önemlidir.

Fermanın ilk kısımlarının eksik olduğu görülmektedir. Asıl metin (*text*) kısmının sonunda, fermanın verildiği kimseye tanınan yetki, vazife ve imtiyazlar zikredilmektedir. Asıl metnin günümüze ulaşmayan kısmında, fermanın kaleme alınmasına sebep olan vazife, hak, yetki, mülkiyet veya imtiyazın süresinin zikredildiği anlaşılmaktadır. Bu bölümde üçüncü şahısların

adına yayınlanan 22 Rebî'u'l-âhîr 726/27 Mart 1326 tarihli *yarlıg* ('Îmâdu'd-dîn Şeyhu'l-Hukemâ'î, "Yâddâstî ber-kohenterîn sened-i Sâzmân-i Esnâd-i Millî-yi Îrân (sened-i muverreh-i 726)", *Gencine-yi Esnâd*, XI/44, Tahran 1380/2002, s. 4-5; 'Îmâdu'd-dîn Şeyhu'l-Hukemâ'î, "Berresî-yi yek pâre sened-i İlhanî (müverreh-i 726 kamerî)", *Nâme-yi Bahâristân*, 9-10, Tahran 1383/2004, s. 111-118; 'Îmâd al-Dîn Şayh al-Hukamâ'î, "Study on a Decree of Amîr Çoban of 726 AH/1326 CE", *Orient*, 50, (2015), s. 11-24); 14. Ebû Sa'îd Han'ın hanımı Dilşâd Hatun tarafından yayınlanan 6 Zî'l-ka'de 731/11 Ağustos 1331 tarihli tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 102-106, nr. X); 15. Ebû Sa'îd Han adına yayınlanan 731/1331 tarihli *yarlıg* (A. D. Papazian, "Deux nouveaux iarlyks d'ilkhans", s. 379-401), 16. *Dîvân el-kânûnî* (vergi dîvânı) tarafından yayınlanan 1 Muharrem 733/22 Eylül 1332 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 107-110, nr. XI); 17. Emîr-han tarafından yayınlanan Evâhir-i Receb 734/28 Mart-5 Nisan 1334 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 111-113, nr. XII); 18. Adı okunamayan biri tarafından yayınlanan tarihi tam olarak okunamayan (19 Rebî'u'l-evvel 7XX) bir *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 114-117, nr. XIII. *Yarlıg*ın tarihinin 12 Muharrem 735/12 Eylül 1334'den sonra olduğu anlaşılmaktadır); 19. Emîr Şeyh Hasan-î Çobânî tarafından Süleymân Han adına yayınlanan 18 Safer 743/23 Temmuz 1342 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 118-123, nr. XIV); 20. Sâhib-dîvân Zekerîyâ tarafından Muhammed Han adına yayınlanan 736/1335-36 veya 738/1337-38 tarihli *yarlıg* (Hâc Huseyn Nahcevanî, "Fermânî ez-ferâmin-i dovre-yi Mogûl", s. 40-47); 21. Emîr Tecen-temür tarafından yayınlanan 23 Şa'bân 743/23 Ocak 1343 tarihli *yarlıg* (G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 124-129, nr. XV). Bu orijinal *yarlıg*ların yanında, Gâzân Han'ın vasiyetnâmesini ihtiva eden, muhtemelen 703 yılı Şevvâl ayı (Mayıs 1304) başlarında kaleme alınan bir *yarlıg* sureti ile Ebû Sa'îd Han'a ait 27 Rebî'u'l-evvel 730/18 Ocak 1330, 22 Rebî'u'l-evvel 731/3 Ocak 1331, 18 Rebî'u'l-âhîr 731/29 Ocak 1331 ve 29 Rebî'u'l-âhîr 731/9 Şubat 1331 tarihli dört *yarlıg* sureti tarafımızdan yayınlanmıştır (Osman G. Özgüdenli, "İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han'ın Vasiyet-nâmesi: Metin, Tercüme ve Değerlendirme", *Orhun Yazıtları ve Türk-Moğol İlişkileri*, ed. İlhan Şahin – Enkhbat Avirmed – Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, İstanbul 2021, s. 281-339; Osman G. Özgüdenli, "İlhanlı Hükümdarı Ebû Sa'îd Han'a Ait Dört Yarlıg", *TTK Belleten*, LXIX/254, (2005), s. 65-115).

- 67 İlhanlı hükümdarları Argûn (1284-1291) ve Olcâyâtû (1304-1316) tarafından Fransa kralı Philippe le Bel (1285-1314)'e gönderilen 1289 ve 1305 tarihli iki mektup ile Abâkâ tarafından Papa IV. Clement veya III. Nicholas'a gönderilen 1267 veya 1279 tarihli, Argûn tarafından Papa IV. Nicolaus (1288-1292)'a gönderilen 1290 tarihli ve Gâzân Han (1295-1304) tarafından Papa VIII. Bonifacius (1294-1303)'a gönderilen 1302 tarihli Moğolca üç mektup şu çalışmalarda yayınlanarak incelenmiştir: Antoine Mostaert – Francis Woodman Cleaves, "Trois documents mongols des Archives Secrètes Vaticanes", *Harvard Journal Asiatic Studies*, XV/3-4, (1952), s. 419-506; Antoine Mostaert – Francis Woodman Cleaves, *Les lettres de 1289 et 1305 des Ilkhans Argun et Ölgeitü à Philippe le Bel*, Cambridge 1962; E. Haenisch, "Zu den Briefen der mongolischen Il-Khane Argun und Ölceitü an den König Philipp den Schönen von Frankreich (1289 und 1305)", *Oriens*, II, (1949), s. 216-235. Ayrıca bk. 'Alâ'u'd-dîn Âzerî, "Revâbit-i İlhanân-i Mogûl bâ-derbâr-i Vâtikân", *Berresihâ-yi Târihi*, IV/4, (1348/1968), s. 275-288; V/2, (1949/1970), s. 59-90. Tahran Müzesi'nde bulunan Ebû Sa'îd Han'a ait üç *yarlıg* ise şu çalışmalarda yayınlanarak incelenmiştir: P. Pelliot, "Les documents mongols du Musée de Téhéran", *Athar-e Iran*, I/1, Paris 1936, s. 31-44; Farsça terc. Ebû'l-Hasan Servkad Mukaddim, "Esnâd-i Mogûlî-yi Mûze-yi Tahrân", *Âsâr-i Îrân*, III, Meşhed 1371/1992, s. 208-218; Francis Woodman Cleaves, "The Mongolian documents in the Musée de Téhéran", *Harvard Journal Asiatic Studies*, XVI, (1953), s. 1-107; V. Minorsky, "A Mongol decree of 720/1320 to the Family of Shaykh Zâhid", *Bulletin of the School of Oriental & African Studies*, XVI/2, (1954), s. 515-527.

yapması/etmesi gerekli (*mî-bâyed*) şeyler emredilmekte (*dispositio*), üçüncü şahısların [kadılar (*kudât*), seyyidler (*sâdât*), imâmlar (*e'imme*), şeyhler (*meşâyih*), ileri gelenler (*a'yân*) ve halk (*ahâlî*)] yapmaması/sakinması gerekli (*ne-bâyed*) şeylerin belirtildiği, fermanın verildiği kimseye tavsiye ve uyarılarda bulunulduğu kısımlar⁶⁸ da günümüze ulaşmamıştır.

Bundan sonra *tekid* (*sanctio-corroboratio*) kısmına geçilerek, görevlilere, fermanla belirtilen konuda hiçbir hatada bulunulmaması (*fermûde ve furûhte-yi mâ tasavvur konend*, bizim emir ve buyruğumuz olarak tasavvur edeler)⁶⁹, fermanla belirtildiği şekilde hareket edilerek hükümdarın yüce *tevkî*'ine itimat edilmesi (*i 'timâd ve ta 'vîl ber-tevki 'î-yi humâyûn sâzend*) emredilmektedir. Bu ikinci *tekid* formülü aşağı yukarı bütün Selçuklu-İlhanlı öncesi ve sonrası fermanlar için klasik bir ifadedir.⁷⁰ Vesikalarda birbirine yakın pek çok şeklini görmek mümkün olduğu gibi⁷¹, aynı ifadeye *i 'timâd kılalar/kılasız* şekliyle Osmanlı diplomatikasında da rastlanmaktadır.⁷²

Fermanla bundan sonra “hatime” (*escathocol*) kısmına geçilmektedir. *Kutibe fi* şeklinde başlayan bu kısımda fermanı yayınlayan devlet erkânının ad, ünvan, lakap ve künyeleri zikredilmiştir. Ferman *fi* ile başlayıp gün, ay ve yıldan oluşan “tarih” (*ta'rîh, datatio*) ve kapanış (*du'a*) cümlesi ile son bulmaktadır. Bu kısımların, İlhanlı devrine ait diğer fermanlarla müşterek özelliklere sahip olduğu görülmektedir.⁷³ Fermanın sonunda *ve'l-hamd li-velîyyihi ve's-salavât*

68 Bk. O. G. Özgüdenli, “İlhanlı Hükümdarı Ebû Sa'îd Han'a Ait Dört Yarlğ”, s. 95-97.

69 Benzer ifadelerle Selçuklu devrine ait resmî vesikalarda da rastlamak mümkündür: “*Erzânî-dâshte-yi mâ tasavvur konend*” (bk. “*Tekârîru'l-menâsib*”, s. 42).

70 A. D. Papazian, “Deux nouveaux iarlyks d'ilkhans”, s. 398-399; Huseyn Muderrisi Tabâtâbâ'î, *Fermânihâ-yi Türkmenân-i Karâ-koyûnlû ve Ak-koyûnlû*, Kum 1352/1973, s. 22; ‘Îmâdu'd-dîn Şeyhu'l-Hukemâ'î, “Yâddâstî ber-kohenterîn sened-i Sâzmân-i Esnâd-i Millî-yi Îrân (sened-i muverreh-i 726)”, *Gencîne-yi Esnâd*, XI/44, Tahrân 1380/2002, s. 4-5; ‘Îmâdu'd-dîn Şeyhu'l-Hukemâ'î, “Berresî-yi yek pâre sened-i İlhanî (muverreh-i 726 kamerî)”, s. 114; “*Tekârîru'l-menâsib*”, s. 33, 35, 63, 67, 75; Muhammed b. Hindûşâh-i Nahcevanî, *Destûru'l-kâtib fi ta'yînu'l-merâtib*, II, s. 39, 43-44, 62, 87, 105, 108; Heribert Busse, “Persische Diplomatie im Überblick: Ergebnisse und Probleme”, *Der Islam*, 37, (1961), s. 214.

71 Bk. “*ber-în cumle revend ve ... i'timâd nemâyend*” (bk. G. Herrmann – G. Doerfer, “Ein persisch-mongolischer Erlass aus dem Jahr 725/1325”, s. 319); “*mutalâ'a konendegân ... in tevkî' i'timâd konend*” (bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, 724 Rebi'ü'l-evvel-1324 Mart”, *Belleten*, V/19, (1941), s. 280-281; G. Herrmann – G. Doerfer, “Ein persisch-mongolischer Erlass des Çelâyiriden Şayh Oveys”, s. 5); “*ber-în cumle i'timâd ber-tevkî-i 'âlî ... nemâyend*” (bk. G. Herrmann, “Ein früher persischer Erlass”, s. 286); “*ber-în cumle revend ve i'timâd ber-tevkî' ve 'alâmât-i divânî nemâyend*” (bk. Mirkamal Nabipour, *Die beiden persischen Leitfäden des Falak 'Alâ-ye Tabrîzî über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert*, (Doktora Tezi), Göttingen 1973, (metin), s. 12, 33).

72 Jan Reyhman – Ananiasz Zajaczkowski, *Osmanlı-Türk Diplomatiği El Kitabı*, Türkçe terc. Mehmet Fethi Atay, İstanbul 1993, s. 170; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili, Diplomatiği*, İstanbul 1994, s. 130; Mihail Guboglu, *Paleografia şi Diplomatiği Turco-Osmana*, Bucureşti 1958, s. 66; Feridun M. Emecen, “Orhan Bey'in 1348 Tarihli Mülknâmesi Hakkında Yeni Bazı Notlar ve Düşünceler”, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2001, s. 203; Necdet Gök, *Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomatiğindeki Berat Formu*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 233-237; Necdet Gök, “Selçuklu Diplomatiğinin Osmanlı Diplomatiğine Etkileri”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler*, I, Konya 2001, s. 331-332.

73 “*Kutibe fi 725 / bi-şehr-i İslâm Ücân*” (bk. G. Herrmann – G. Doerfer, “Ein persisch-mongolischer Erlass aus dem Jahr 725/1325”, s. 319, 329). “*Kutibe fi 726 / bi-makâm-i Kühek*” (‘Îmâdu'd-dîn Şeyhu'l-Hukemâ'î, “Yâddâstî ber-kohenterîn sened-i Sâzmân-i Esnâd-i Millî-yi Îrân (sened-i muverreh-i 726)”, *Gencîne-yi Esnâd*, XI/44, Tahrân 1380/2002, s. 4-5; ‘Îmâdu'd-dîn Şeyhu'l-Hukemâ'î, “Berresî-yi yek pâre sened-i İlhanî (muverreh-i 726 kamerî)”,

‘*alâ nebiyyihi*’ (Velî olan Allâh’a hamd ve peygamberine salavât) gibi, Selçuklu⁷⁴ ve İlhanlılar⁷⁵ ile daha sonraki asırlarda da görülen⁷⁶ ibareler yer almıştır. Yayınladığımız fermenda, yazılış yeri (*locus*)⁷⁷ ve İlhanlı ve sonrası için klasik bir bitiş (*du’a*) formülü olan “*Yâ Rab ihtim bi’l-hayr*”⁷⁸ (Yâ Rab, sonunu hayırlı kıl!) gibi ibarelerin yer almamış olması, yayınladığımız fermanın İlhanlı geleneklerinden tamamen ayrıldığını göstermektedir.

Fermanın günümüze ulaşan kısmının, üç farklı yere *al-tamga* basılmak suretiyle mühürlendiği görülmektedir. Söz konusu *al-tamganın*, fermenda *nâ’ibu’l-hazreti’l-’ulyâ* (Yüce Hazret’in nâibi, yani İlhanlı hükümdarının nâibi) ünvanıyla zikredilen *sâhib-dîvâna* (vezîr), İlhanlı merkezi tarafından verildiği anlaşılmaktadır.⁷⁹

Fermanın muhtevası incelendiği zaman, toprak tevcihi menşûru (*menşûr-i temlik-i ziyâ*) olduğu görülmektedir ki, bu durum aşağıda ayrıca değerlendirilecektir.

İlhanlı hükümdarı Argûn Han devrinde Emîr Baytmış (Bay-itmiş) tarafından yayınlanan 5 Şa‘bân 687/4 Eylül 1288 tarihli *yarlıg* (ferman) Gottfried Herrmann neşredilmiştir.⁸⁰ Bu çalışmada incelediğimiz ferman ise Argûn Han döneminde Selçuklu vezîri Sâhib Fâhrü’d-dîn ‘Alî ile yüksek devlet erkânının katıldığı Selçuklu *dîvânı* tarafından 10 Receb 687/10 Ağustos 1288 tarihinde yayınlanmıştır. Bu durumda, incelediğimiz belge, Selçuklu dîvânından günümüze ulaşan yegâne ferman olmasının yanında, aynı zamanda İlhanlı devrine ait bilinen en eski ferman olma özelliğine sahiptir. Yine, üzerinde Çince ibarelerin yer aldığı bugüne kadar bilinmeyen yeni bir *al-tamga* örneğini ihtiva etmesi açısından da İlhanlı diplomatikasına önemli bir katkı sağlamaktadır.

Nâme-yi Bahâristân, 9-10, Tahran 1383/2004, s. 114). Bu sıralamayı orijinal Eyyubî fermanlarında da görmek mümkündür (bk. Samuel Miklos Stern, *Two Ayyubid Decrees from Sinai*, *Documents from Islamic Chanceries*, ed. Samuel Miklos Stern, Oxford 1965, s. 27).

74 O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 89.

75 G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 87.

76 Bk. Lajos Fekete, *Einführung in die persische Paläographie. 101 persische Dokumente*, ed. G. Hazai, Budapest 1977, s. 74; İrec Afşâr, “Fermânî ez-Sultân Rustem-i Ak-koyûnlû”, *Berresihâ-yi Târihi*, VIII/4, Tahran 1352/1973, s. 217.

77 İlhanlılar zamanında fermanın yazıldığı yer (*locus*) umumiyetle “*be-makâm-i...*”, bazen de “*bi-şehr-i*” şeklinde yazılmıştır. İran coğrafyasında yayınlanan fermanlarda yazılış yerinin kaydedilmesi geleneği Akkoyunlular ve Karakoyunlular zamanında da devam etmiş ve Safevîler devrinden itibaren yavaş yavaş ortadan kalkmıştır (bk. Heribert Busse, *Untersuchungen zum islamischen Kanzleiwesen. An Hand Turkmenischer und Safawidischer Urkunden*, Kairo 1959, s. 33).

78 Bu formül 704/1304, 725/1325, 730/1330 ve 731/1330 tarihli orijinal İlhanlı *yarlıg*larında kullanılmıştır (bk. G. Herrmann, “Zum persischen Urkundenwesen in der Mongolenzeit: Erlasse von Emiren und Wesiren”, resim 4; G. Herrmann – G. Doerfer, “Ein persisch-mongolischer Erlass aus dem Jahr 725/1325”, s. 319; A. D. Papazian, “Deux nouveaux iarlyks d’ilkans”, s. 398-399; ‘Îmâdu’d-dîn Şeyhu’l-Hukemâ’î, “Yâddâstî ber-kohenterîn sened-i Sâzmân-i Esnâd-i Millî-yi İran”, s. 5. Formülün sonraki asırlardaki tekâmülü için bk. L. Fekete, *E Einführung in die persische Paläographie*, s. 38, 74; H. Busse, *Untersuchungen zum islamischen Kanzleiwesen*, s. 34; H. Busse, “Persische Diplomatie im Überblick”, s. 215).

79 İlhanlı hükümdarlarının bazı güçlü *emîr*ler ve *sâhib-dîvân*ların yanı sıra kendilerine tâbi mahallî hâkimler ve idarecilere de zaman zaman *al-tamga* tevcih ettikleri bilinmektedir (bk. Osman G. Özgüdenli, *Moğol İranında Gelenek ve Değişim: Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2025², s. 168, 170, 212, 224, 294).

80 G. Herrmann, *Persische Urkunden der Mongolenzeit*, s. 46-49, nr. I.

VI. TARİHİ DEĞERLENDİRME

Yukarıda metnini ve tercümesini verdiğimiz ferman 10 Receb 687/10 Ağustos 1288 tarihinde, belirtilmeyen bir yerde yayınlanmıştır. Fermana *emîr-i kebîr* ve *meliku'l-umerâ'* ve *'l-ekâbir* gibi güçlü ünvanlarla zikredilen Emîr Kalâgây'ın adına, yaptığımız bütün taramalara rağmen Selçuklu ve İlhanlı devri kaynaklarında rastlanmamıştır. Fermana, baş kısmı eksik olduğu için nerede olduğunu tespit edemediğimiz bir mülkün⁸¹, Emîr Kalâgây'a aidiyeti tescil edildikten sonra, *dîvânî* vergiler ile denetimden muaf tutulduğu belirtilmiştir. Gerek muhteva gerekse üslûp özellikleri, yayınladığımız fermanın bir "toprak tevcihi" (*temlik-i ziyâ*) menşûru olduğunu göstermektedir.⁸² Esasen Ortaçağ İslâm devletlerinde, kamuya ait mîrî arazinin umumiyetle bir hizmet veya görev karşılığında *emîr*lere ve yüksek görevlilere tevcih edildiği bilinen bir husustur.⁸³

Metnin incelenmesi, fermanın başta İlhanlı hükümdarının Anadolu'daki nâibi (*nâ'ibu'l-hazre*) durumunda olan vezîr (*sâhib-dîvân*) olmak üzere *nâ'ibu's-saltanat*, *beylerbegi*, *atabeg* ve *pervâne* gibi yüksek devlet erkânının katıldığı Selçuklu dîvânı tarafından yayınlandığını ortaya koymaktadır. Fermanın sonunda, fermanı yayınlayan beş yüksek devlet erkânının isim, ünvan ve lakapları zikredilmiştir. Bunlar sırasıyla şunlardır:

1. Fermana adı açık bir şekilde zikredilmeyen⁸⁴, *el-meliku'l-vuzerâ'-yi a'zam-i humâyûn*, *kivâmu'l-mulk*, *ebî'l-ma'âlî*, *nâ'ibu'l-hazreti'l-'ulyâ* gibi güçlü ünvan, elkâblarla zikredilen vezîr (*sâhib-dîvân*): Fermanın kimin tarafından yayınlandığının ve tarihî arka planının anlaşılabilmesi

81 Yukarıda da işaret edildiği gibi, incelediğimiz ferman bugün Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde, Erzurum Vilâyeti Bayburt Nâhiyesi'ne bağlı Sınûr (Sinor, Sinür, halk dilinde: Sünür, bugünkü adı: Çayıryolu Köyü) Karyesi'nde Akkoyunlu hükümdarı Fâhru'd-dîn Kutlu Bey'e (1362-1389) tarafından tesis edilen Hâcî (Kutlu) Bey Zâviyesi ile ilgili Osmanlı devrine ait ferman, berat ve vakıf kaydı türünde toplam 13 belge ile aynı dosya içerisinde bulunmaktadır. Fermanın asıl metninin önemli bir kısmı yok olduğu için, aynı dosyada yer alan Hâcî Bey Zâviyesi'ne ait belgelerle arasında bir ilişki olup olmadığı bilinmemektedir. Fermanın, aslen Erzurumlu bir şahıstan satın alma yoluyla Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'ne girdiği bilgisine dayanarak (bk. yukarıda, n. 2), Emîr Kalâgây'a temlik edilen arazinin daha sonra Akkoyunlu hükümdarı Kutlu Bey'in tasarrufuna geçmiş olması ve Kutlu Bey tarafından, diğer bazı mülklerle birlikte Bayburt'a bağlı Sınûr (Sinor, Sinür) Köyü'nde tesis edilen Hâcî Bey Zâviyesi'ne vakfedilmesi mümkündür. Hâcî Bey Zâviyesi ve Câmîi vakıfları için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 2011, s. 188; İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975, s. 63-64; Enver Konukçu, *Otlukbeli Meydan Savaşı*, Ankara 1998, s. 17; Aydın Taşçı, *Bayburt'ta Türk-İslâm Devri Dinî Mimarisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997, s. 18-19; Ümit Kılıç, *XVI. Yüzyılda Erzurum Eyaletinde Vakıflar*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005, s. 46-47; Mutlu Adak, *X-XVI. Yüzyıllar Arasında Bayburt'un Tarihi Coğrafyası*, Ankara 2016, s. 135; Yunus Özger, "Akkoyunlu Kutlu Bey Vakfının XIX. Yüzyıldaki Durumu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 33, (2007), s. 232-236. Fermana adı geçen Emîr Kalâgây ile Akkoyunlu hanedanının ataları arasında bir ilişki olup olmadığı, burada bir soru olarak kalmaktadır.

82 Türkiye Selçuklu devrine ait bir menşûr-i temlik-i ziyâ için bk. O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 41-42, belgenin tetkiki için bk. s. 32-33.

83 O. Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, s. 33.

84 Yukarıda da görüldüğü gibi, fermana *sâhib-dîvân*ın adı – fermanı yayınlayan diğer dört yüksek görevlinin aksine-, ilgili satır boş bırakılmak suretiyle açık bir şekilde zikredilmemiş, sadece yüksek ünvan, künye ve elkâbları yazılmakla yetinilmiştir.

için, evvelâ *el-meliku'l-vuzerâ'-yi a'zam-i humâyûn* (hükümdarın en yüce vezîrlerinin meliki), *kivâmu'l-mulk* (devletin dayanağı), *ebî'l-ma'âlî* (şereflerin babası) ve *nâ'ibu'l-hazreti'l-'ulyâ* (Yüce Hazret'in nâibi) ünvan ve elkâblarını taşıyan vezîrin (*sâhib-dîvan*) kimliğinin tespit edilmesi gerekecektir. İbn Bîbî ve Aksarâyî gibi çağdaş Selçuklu kaynaklarının taranması, fermanda sadece ünvan ve lakapları zikredilen vezîrin kimliğini bulmamıza yardımcı olmaktadır. Fermanda *ebî'l-ma'âlî* künyesi ve *nâ'ibu'l-hazreti'l-'ulyâ* ünvanlarının bu tür resmî vesikalarda hükümdar, hanedan üyeleri ve vezîrlar için kullanılan hususî bir yazım tarzı ile yazılmış olması, bu kelimelerin fermanı yayınlayan vezîrin (*sâhib-dîvân*) adının yerine kullanıldığını göstermektedir. Söz konusu künye, ünvan ve lakapların incelenmesi, söz konusu vezîrin “Sâhib Ata” lakabıyla tanınan Fahu'd-dîn 'Alî b. el-Hüseyin⁸⁵ (öl. 687/1288) olduğunu ortaya koymaktadır: Nitekim hadiselerle çağdaş olan Selçuklu müellifi İbn Bîbî, eserinde, muhtemelen 678/1279-80 yılı hadiseleri esnasında Sâhib Fahu'd-dîn 'Alî b. el-Hüseyin'i şu şekilde zikretmektedir: “İlhan'ın etkili hükmüne göre, bir hil'at (*teşrif*) ile birlikte *kivâmu'l-mulk* (ülkenin dayanağı) lakabı verilen dünyanın efendisi (*hâce-yi cihân*), *kutlug, inanç, ebu'l-ma'âlî ve l-hayrât* (büyükülüğün ve hayır işlerinin babası) Sâhib-i a'zam Fahu'd-dîn 'Alî b. el-Hüseyin'e; *Sâhib-dîvân-i istifâ*,

85 Yukarıda tam künyesi verilen ve “Sâhib Ata” lakabıyla tanınan Sâhib Fahu'd-dîn 'Alî b. el-Hüseyin Konya'nın önde gelen ailelerinden birine mensuptur. Kaynaklarda tespit edilen ilk vazifesi *emîr-i dâd*lıktır. Sultan II. Gıyâsu'd-dîn Keyhusrev'in (1237-1246) vefatından sonra oğulları arasında başlayan taht mücadelelerinde evvelâ Sultan II. 'İzzu'd-dîn Keykâvus'un (1246-1249 müstakil, 1249-1262 müşterek saltanat) tarafında yer almış, önce *nâ'ibu's-saltanat* ardından da vezîrlük vazifesine getirilmiştir. Fahu'd-dîn 'Alî, daha sonra Sultan IV. Ruknu'd-dîn Kılıç-Arslan (1249-1254, 1257-1266) tarafının vezîrlük teklifini kabul edip onun safına geçmiştir. Çok küçük yaşta tahta geçirilen Sultan III. Gıyâsu'd-dîn Keyhusrev'in (1266-1282) de vezîrlüğünü yaptığı sırada aralarında büyük bir rekabet de bulunan Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleymân'ın kıskırtması neticesinde Abâkâ Han tarafından görevinden azledilerek hapsedilmiştir. Kısa bir esaret sonrasında affedilip haptisten çıkan Sâhib Fahu'd-dîn 'Alî itibarını yeniden kazanmak için Abâkâ'nın huzuruna gitmiştir. Abâkâ ile görüşmesinin ardından yeniden vezîrlük vazifesine getirilerek Anadolu'ya dönmüştür. Sâhib Fahu'd-dîn 'Alî bu dönemde Hatiroğlu ve Cimri ayaklanmalarının bastırılması için büyük gayret sarfetmiş, hatta Anadolu'ya gelen Moğol ordusunun masraflarını bizzat karşılamak zorunda kalmıştır. Sultan II. Gıyâsu'd-dîn Mes'ûd (1282-1296, 1302-1308) döneminde de vezîrlük görevi devam eden Sâhib Fahu'd-dîn 'Alî, birlikte çalıştığı *nâ'ibu's-saltanat* Mucîru'd-dîn Emîrşâh ile arasının açılmasının ardından İlhanlı hükümdarı Argûn Han'ın huzuruna çağırılmıştır. Burada İlhanlıların Anadolu üzerindeki artan ağır vergi taleplerini engelleyememiş, bu sıkıntılı hâl içerisinde hasta bir şekilde Konya'ya geri dönmüş, kısa süre sonra da Aksaray'ın Nâdir köyünde vefat etmiştir (25 Şevvâl 687/22 Kasım 1288). Cenazesi Konya'da bulunan türbesine defnedilmiştir. Uzun yıllar süren vezîrlük döneminde İlhanlı Devleti ile anlaşma ve iyi geçinme yoluna gitmiş, bu dönemde esas güç ve etkisini Türkiye Selçuklu sultanlarının *vezâreti* sayesinde değil, İlhanlı hükümdarının Anadolu'daki nâibi (*nâ'ibu'l-hazreti'l-'ulyâ*) ünvanı ile elde etmiştir. Halk tarafından oldukça sevilen, hayırsaverliğiyle *ebu'l-hayrât* olarak anılan Sâhib Fahu'd-dîn 'Alî'nin Konya, Kayseri, Sivas ve Akşehir'de yaptırmış olduğu pek çok hayır eseri bulunmaktadır. Hakkında daha geniş bilgi için bk. İbn Bîbî/ Mutaiddîn, s. 511, 561, 563, 565, 592, 598-599, 603; Aksarâyî/Turan, s. 61, 63, 68, 92-97, 132, 138, 140, 145-146, 149-150; *Târih-i Âl-i Selçûk der-Anâtolî*, neşr. Nâdire Celâli, Tahran 1377/1999, s. 109-111, 114-115; M. Ferit [Uğur] – M. Mesut [Koman], *Selçuklu Veziri Sahip Ata ile Oğullarının Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1934, s. 8-34; Clement Huart, *Épigraphie Arabe d'Asie Mineure*, Paris 1895, s. 15-16, 20-21, 28-30, 76-78, 89-92; Julius H. Löytved, *Konia: Inschriften der seldschukischen Bauten*, Berlin 1907, s. 51-52, 64-68; Halil Ethem Eldem, *Kayseri Şehri*, haz. Kemal Göde, Kayseri 2011, s. 76-77; İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, haz. Muhammet Ali Orak – Ali Bektaş, Konya 2007, s. 186-187, 261-264, 298, 346; Sadi Bayram – Ahmet Hamdi Karabacak, “Sahib Ata Fahrü'd-dîn Alî'nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, 13, (1981), s. 38, 52, 60; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996, s. 583-595; Alptekin Yavaş, *Anadolu Selçuklu Veziri Sâhib Ata Fahreddîn Alî'nin Mimari Eserleri*, Ankara 2015, s. 1-252; Erdoğan Merçil, “Sâhib Ata”, *DİA*, XXXV, (2008), s. 515-516.

övünülecek işlerin kaynağı, Emîru'l-hac Celâleddîn Mahmûd – Allâh taraftarlarını yüceltsin! – ile ortak olarak Rûm ülkelerinin idaresi verildi".⁸⁶

Yine, İbn Bîbî'nin muhtemelen 678/1279-80 yılı hadiseleri sırasında Sâhib Fahru'd-dîn 'Alî ile ilgili şu kaydı da konumuz açısından önemlidir: "*Niyâbet-i hazret-i 'ulyâ* (Yüce Hazret'in, yani İlhan'ın nâibliği) vazifesi, *kivâmu'l-mulk* lakabıyla birlikte Fahru'd-dîn 'Alî b. el-Hüseyn'e; *nâ'ibu's-saltanat* (saltanat nâibliği) vazifesi *istifâ* makamıyla birlikte büyük sadr, ünlü komutan Emîru'l-hac oğlu Celâlu'd-dîn Mahmûd'a ve beylerbeyilik vazifesi büyüklerin ve emîrlerin meliki Sâhib-dîvân-i Tuğra 'Azîzu'd-dîn'e⁸⁷ – Allâh büyüklüğünü, yüceliğini ve ikbâlini devam ettirsin! – verildi".⁸⁸ Müellifin, eserinin devamında Sâhib Fahru'd-dîn 'Alî'yi şu ünvanlar ile zikrettiği görülmektedir: *Sâhib-i a'zam, destûr-i mu'azzam, meliku'l-vuzerâ' fi'l-âlem, mudebbir-i Yûnân, kedhudâ-yi cihân, kehfu's-saltanatı'l-mu'azzama, zuhru'l-memleketi'l-mukerreme, melâzu'l-mazlûmîn, me'âzu'l-melhûfîn, melce'u'z-zu'afâ ve'l-mesâkîn, fahru'd-devle ve'l-mille ve'l-hakk ve'd-dîn, 'avnu'l-islâm ve'l-muslimîn, kivâmu'l-mulk, nizâmu'l-ma'âlî, şerefu'l-eyyâm ve'l-leyâlî, mu'înu'l-mulûk, yemînu's-selâtîn, ebu'l-hayrât ve'l-hasenât, menba'u'l-muberrât ve'l-mukerremât* 'Alî b. el-Hüseyn.⁸⁹

Görüldüğü gibi İbn Bîbî tarafından Sâhib Fahru'd-dîn Ata için kullanılan ünvan, lakap ve künyeler, incelediğimiz fermana geçen ünvan, lakap ve künyeler ile örtüşmektedir. Bu da fermana adı zikredilmeyen Selçuklu vezîrinin, İlhanlı hükümdarları Abâkâ (1265-1280) ve Argûn (1284-1291) hanlar tarafından *kivâmu'l-mulk* (devletin dayanağı) ünvanı verilerek *nâ'ibu'l-hazreti'l-'ulyâ* (Yüce Hazret'in nâibi) tayin edilen Sâhib Fahru'd-dîn 'Alî b. el-Hüseyn olduğunu ortaya koymaktadır.⁹⁰

Sâhib Fahru'd-dîn 'Alî, Anadolu'ya giren Moğol ordusunun masraflarının karşılanması hususunda Nâ'ibu's-saltanat Mucîru'd-dîn Emîrşâh ve Beylerbeyi 'Azîzu'd-dîn ile anlaşmazlığa düşmüş ve bu sebeple Argûn Han tarafından İlhanlı merkezine çağırılmıştır.⁹¹

86 "*Be-nefâz-i hukm, sâhib-i a'zam, fahru'd-devle ve'd-dîn, humâyûn, inânç, hâce-yi cihân, Ebu'l-Ma'âlî ve'l-hayrât* 'Alî b. el-Huseyn ve teşrif ve lakab-i *kivâmu'l-mulki* ve ..." (bk. İbn Bîbî/Tıpkıbasım, s. 730; İbn Bîbî/Mutahiddîn, s. 626; İbn Bîbî/Öztürk, II, s. 239. Krş. İbn Bîbî'nin muhtasar versiyonu, bk. M. Th. Houtsma, *Histoire des Seldjoudes d'Asie Mineure d'après l'Abrégé du Seldjouknameh d'Ibn Bîbî. Texte Persan publié d'après le Ms. de Paris*, Recueil de textes relatifs à l'Histoire des Seldjoudes, vol. IV, Leiden 1902 [= İbn Bîbî/Houtsma], s. 334.

87 Metinde 'Azîzu'd-dîn şeklinde kaydedilmiştir (İbn Bîbî/Tıpkıbasım, s. 731; İbn Bîbî/Mutahiddîn, s. 626), M. Öztürk tarafından hatalı olarak "İzzeddin" şeklinde tercüme edilmiştir (İbn Bîbî/Öztürk, II, s. 240).

88 "*ve (yarlig-i cihângir) nâfiz şod ve niyâbet-i hazret-i 'ulyâ bâ lakab-i kivâmu'l-mulki be-sâhib-i a'zam, fahru'd-devle ve'l-hakk ve'd-dîn Ebu'l-Ma'âlî* 'Alî b. el-Huseyn ve *niyâbet-i saltanat* ..." (İbn Bîbî/Tıpkıbasım, s. 731; İbn Bîbî/Mutahiddîn, s. 626 (neşrin bu kısmı hatalıdır); İbn Bîbî/Öztürk, II, s. 240).

89 İbn Bîbî/Tıpkıbasım, s. 731; İbn Bîbî/Mutahiddîn, s. 627. Bu kısım Mürsel Öztürk tarafından şu şekilde tercüme edilmiştir: "Büyük sâhib, ulu vezir, dünyadaki vezirlerin başı, Yunanlı filozoflar gibi tedbir düşünen, cihanın efendisi, büyük sultanların dayanağı, kutlu ülkenin yöneticisi, mazlumlara hakkını arayan, İslâm'ın destekleyicisi, zayıfların ve düşkünlerin dostu, devletin, milletin, hakkın ve dinin savunucusu, İslâm'ın ve müminlerin yardımcısı, ülkenin göz bebeği, işleri düzene koyan, günlerin ve gecelerin şerefi, meliklerin ve sultanların yardımcısı, hayır hasenatın babası, iyilik ve cömertlik kaynağı, 'Alî b. el-Hüseyn" (İbn Bîbî/Öztürk, II, s. 240).

90 E. Merçil, "Sâhib Ata", *DİA*, XXXV, s. 515-516.

91 Aksarâyî, *Müsâmeretu'l-ahbâr ve müsâyeretu'l-ahyâr*, neşr. Osman Turan, Ankara 1944 [= Aksarâyî/Turan], s. 146-147; Türkçe terc. Mürsel Öztürk, *Müsâmeretu'l-ahbâr*, Ankara 2000 [= Aksarâyî/Öztürk], s. 115; E. Merçil,

Sâhib Fahu'd-dîn 'Alî'nin Argûn Han'ın huzurundan dönmesinden kısa süre sonra, bu defa Sâhib Fahu'd-dîn-i Kazvînî, Mucîru'd-dîn Emîrşâh ile birlikte İlhanlı merkezi tarafından vezîr olarak Anadolu'ya tayin edilmiştir.⁹² Çağdaş müellif Aksarâyî'nin kaydettiğine göre, Sâhib Fahu'd-dîn 'Alî, Sâhib Fahu'd-dîn-i Kazvînî ile mücadeleye girmeye hazırlanmışsa da⁹³, hastalanarak 25 Şevvâl 687/22 Kasım 1288 tarihinde Akşehir yakınlarındaki Nâdir köyünde vefat etmiştir.⁹⁴ Bu durumda Sâhib Fahu'd-dîn 'Alî'nin, bu çalışmaya konu olan fermanın yayınlanmasından yaklaşık üç buçuk ay sonra vefat ettiği görülmektedir.⁹⁵

2. Nâ'ibu's-saltanat Ebî'l-Mehâmid Muhammed b. el-Mu'tez: Fermanda adı; *resûl-i ilhânî, el-ismî, meliku'l-umerâ' ve'l-ekâbir ve'l-'asâkir, zuhru'l-mulk, mudîr-i umûri'l-memâlik, zî'l-hesebi'z-zâhir ve'n-nesebi'z-zâhir, mucîru'd-dîn, nasru'l-islâm, zahîru'd-devle, muşîru'l-mille, safîyyu'l-mulûk ve's-selâtîn, ugurlu, inanç ve nâ'ibu's-saltanatı'l-mu'azzama* gibi güçlü ünvan ve lakaplarla birlikte zikredilmiştir. Ebî'l-Mehâmid Muhammed b. el-Mu'tez ya da daha yaygın adıyla Mucîru'd-dîn Emîrşâh'ın (öl. 701/1302) Selçuklu Devleti'nde *nâ'ibu's-saltanat* makamında bulunduğu bilinmektedir.⁹⁶ Hadiselere çağdaş olan Aksarâyî, Mucîru'd-dîn Muhammed b. el-Mu'tez'in 679/1280-81 yılında Abâkâ Han'ın huzurundan Anadolu'ya gelerek babasının makamını ihyâ ettiğini kaydetmektedir.⁹⁷

3. Beylerbeyi Ebî'l-Mu'eyyed Muhammed b. Süleymân: Fermanda adı; *meliku'l-umerâ' ve'l-ekâbir, kâ'idu'l-cuyûş ve'l-'asâkir, kehfî'l-merâbitîn, necîbu'd-dîn, şerefu'l-islâm,*

"Sâhib Ata", *DİA*, XXXV, s. 516.

92 Aksarâyî/Turan, s. 147-150; Aksarâyî/Öztürk, s. 116-119. Aksarâyî, Sâhib Fahu'd-dîn-i Kazvînî ve Nâ'ibu's-saltanat Mucîru'd-dîn Emîrşâh'ın 687 yılının Zî'l-ka'de ayında (27 Kasım-26 Aralık 1288) Erzurum'a ulaştığını kaydetmektedir.

93 Aksarâyî/Turan, s. 148; Aksarâyî/Öztürk, s. 117.

94 Aksarâyî/Turan, s. 150; Aksarâyî/Öztürk, s. 118. Anonim *Selçuk-nâme*'de ise 5 Şevvâl 687/2 Kasım 1288 tarihinde Akşehir'de vefat ettiği kaydedilmiştir (*Târîh-i Âl-i Selçuk der-Anatoli*, s. 115).

95 Aksarâyî/Turan, s. 150; Aksarâyî/Öztürk, s. 119.

96 Adı, bizzat onun hizmetinde çalışan, bürokrat ve tarihçi Kerîmu'd-dîn Mahmûd-i Aksarâyî (öl. 733/1332-33) tarafından "Mucîru'd-dîn", "Mucîru'd-dîn Muhammed", "Mucîru'd-dîn Emîrşâh" ve "Emîrşâh" gibi farklı şekillerde zikredilen "Ebî'l-Mehâmid Muhammed b. el-Mu'tez" 679/1280-81 yılında İlhanlı hükümdarı Abâkâ Han'dan, daha önce babası Emîr Tâcu'd-dîn el-Mu'tez b. Mucîru'd-dîn Tâhir-i Hârezmî'nin uhdesinde bulunan İlhanlılara ait vergi gelirlerini toplama vazifesini alarak Anadolu'ya gelmiş ve Selçuklu Sultanı II. Gıyâsu'd-dîn Mes'ûd'un (1282-1296, 1302-1308) saltanatının başlarında *nâ'ibu's-saltanat* ünvanını almıştır. Bu dönemde Sâhib Fahu'd-dîn 'Alî b. el-Hüseyn ile birlikte Türkiye Selçuklu Devleti idaresinde etkin rol oynamıştır. Moğol ordusunun Anadolu'da bulunduğu 684/1285 yılında, ordunun masraflarının karşılaması hususunda Sâhib Fahu'd-dîn 'Alî ile anlaşmazlık yaşamış, anlaşmazlığın rekabete dönüşmesi üzerine İlhanlı hükümdarı Argûn Han'ın huzuruna gitmiş ve vezîr tayin edilen Sâhib Fahu'd-dîn-i Kazvînî ile birlikte Zî'l-ka'de 687 (Kasım-Aralık 1288) tarihinde Anadolu'ya dönmüştür. Bu dönemde her ne kadar *vezîr* Fahu'd-dîn-i Kazvînî olsa da, asıl gücün Nâ'ibu's-saltanat Mucîru'd-dîn Emîrşâh'ın elinde olduğu görülmektedir. Gâzân Han (1295-1304) döneminde Sultan III. 'Alâ'u'd-dîn Keykubâd'ın (1298-1302) da saltanat nâibi olarak kalan Mucîru'd-dîn Emîrşâh, sultanın azledildiği 701/1302 yılında İlhanlı merkezine gitmek üzere çıktığı yolda 7 Receb 701/8 Mart 1302 tarihinde Arrân'daki Karabağ'da vefat etmiştir (bk. Aksarâyî/Turan, s. 89, 134, 138, 279, 292-294; Aksarâyî/ Öztürk, s. 60, 105, 108, 226, 236-237; Cl. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Türkçe terc. Erol Üyepazarıcı, İstanbul 2012, s. 286, 292, 294-296, 301).

97 Aksarâyî/Turan, s. 134, 138; Aksarâyî/Öztürk, s. 105, 108.

mecdu'd-devle, celâlu's-sâdât, el-mazharu'l-mulûk ve's-selâtîn, ugurlu, inanç ve beglerbegi-yi mu'azzam gibi güçlü ünvan ve lakaplarla birlikte zikredilmiştir.

Ebî'l-Mu'eyyed Muhammed b. Süleymân'ın, Selçuklu Devleti'nde beylerbeyilik (*beglerbegi*) vazifesini yürüttüğünü bildiğimiz, Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleymân'ın yeğeni 'Azîzu'd-dîn Muhammed b. Süleymân olduğuna şüphe yoktur.⁹⁸ İbn Bîbî, ünvan ve lakaplarını ayrıntılı bir şekilde kaydettiği Muhammed b. Süleymân'ın beylerbeyilik makamına atanmasını şu şekilde vermektedir: *meliku'l-umerâ' ve'l-ekâbir* (emîrlerin ve büyüklerin meliki), *hâvî el-mehâmid ve'l-mefâhir* (övünülen ve beğenilen işlerin kaynağı) 'Azîzu'd-devle ve'd-dîn Muhammed b. Süleymân et-Tuğrâ'î'yi İlhan'a gönderdiler. 'Azîzu'd-dîn, (İlhan'ın önünde) yer öpme ve (onunla) konuşma şerefine nail olunca, (İlhan) onun için inayetlerde bulundu. Onu türlü bağış ve lütufla şerefliendirdi. Amcası Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleymân'ın hatırını da göz önünde bulundurarak isteklerinin yerine getirilmesi için, *yarlıg* (ferman) çıkardılar. Yüce Hazret'in (İlhan) nâibliği *kivâmu'l-mulk* lakabıyla birlikte Sâhib-i a'zam Fâhrü'd-devle ve'l-hakk ve'd-dîn Ebu'l-Ma'âlf 'Alî b. el-Hüseyn'e; saltanat nâibliği (*nâ'ibu's-saltanat*), *istifâ* makamıyla birlikte, büyük sadr (*sadr-i bozorgvâr*), ünlü komutan (*sipehdâr-i nâmdâr*) Celâlu'd-devle ve'd-dîn Ebu'l-Mehâmid Mahmûd b. Emîru'l-hac'a; beylerbeyilik (*beglerbegi*), büyüklerin ve emîrlerin meliki (*emîru'l-umerâ' ve'l-ekâbir*), Sâhib-dîvânü't-tuğrâ 'Azîzu'd-devle ve'd-dîn'e – Allâh büyüklüğünü, yüceliğini ve ikbâlini devam ettirsin! – verildi".⁹⁹ Hadiselere çağdaş olan Aksarâyî'nin verdiği bilgiye göre, Muhammed b. Süleymân, arasında düşmanlık bulunan Moğol emîri Bâldû tarafından yakalanarak 695/1296 yılında ortadan kaldırılmıştır.¹⁰⁰

4. Atabeg Ebî'l-Mekârim İbrâhîm b. Muhammed: Fermanda adı; *meliku'l-umerâ' ve'l-ekâbir, zû'l-fezâ'il ve'l-menâbir, za'îmu'l-cuyûş, nusratu'l-mucâhidîn, necmu'd-dîn, mucîru'l-islâm, şemsu'd-devle, yemînu'l-mulk, muşîru'l-mulûk ve's-selâtîn, ugurlu, inanç ve atabeg-i mu'azzam* gibi güçlü ünvan ve lakaplarla birlikte zikredilmiştir.

98 Beylerbeyi (*beglerbegi*) ve *sâhib-dîvânü't-tuğrâ* ünvanlarına sahip olan 'Azîzu'd-dîn Muhammed, Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleymân'ın yeğeni olması dolayısıyla İlhanlılar nezdinde itibar görmüştür. Gâzân Han döneminde başına buyruk hareketlerinden dolayı tehlikeli görülen Moğol Emîri Togâçâr'ın ortadan kaldırılması sırasında, Togâçâr'ın yanında olması sebebiyle, daha öncesinde husumetli olduğu Moğol Emîri Bâldû tarafından 695/1296 yılında öldürülmüştür (Aksarâyî/Turan, s. 146, 192-193; Aksarâyî/Öztürk, s. 115, 154; İbn Bîbî/Tıpkıbasım, s. 730-731; İbn Bîbî/Mutahiddîn, s. 626; İbn Bîbî/Öztürk, II, s. 239-240; İbn Bîbî/Houtsma, s. 334; *Târih-i Âl-i Selçûk der-Anâtoli*, s. 115-116; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 632).

99 İbn Bîbî/Tıpkıbasım, s. 730-731; İbn Bîbî/Mutahiddîn, s. 626; İbn Bîbî/Öztürk, II, s. 239-240. "Bir süre sonra 'Azîzu'd-dîn-i Tuğrâ'î *ordoya* gitti ve kendisi için beylerbeyilik (*beglerbegi*) fermanı (*yarlıg*) aldı" (*ba'd-ez-muddetî 'Azîzu'd-dîn-i Tuğrâ'î be-ürdü refi ve yarlıg ber-beglerbegi be-nâm-i hişten bi-yâverd*, bk. İbn Bîbî/Houtsma, s. 334).

100 Aksarâyî/Turan, s. 192-193; Aksarâyî/Öztürk, s. 154.

Yaptığımız bütün taramalara rağmen, Selçuklu devri kaynaklarında ve atabeglik müessesesi ile ilgili çalışmalarda¹⁰¹ Ebî'l-Mekârim İbrâhîm b. Muhammed'in adına rastlanamamıştır.¹⁰²

5. Pervâne Ebî'l-Mehâmid Muhammed b. el-Mu'tez: Fermanda adı; *meliku'l-umerâ'* ve *'l-ekâbir*, *'umdetu'l-mulk*, *'imâdu'l-memleket*, *yemînu'l-fuzelâ'*, *şerefu'l-islâm*, *tâcu'd-devle*, *zahîru'l-mulûk ve's-selâtîn*, *ugurlu*, *inanç* ve *pervâne-yi mu'azzam* gibi ünvan ve lakaplarla birlikte zikredilmiştir. Ebî'l-Mehâmid Muhammed b. el-Mu'tez'in adının yukarıda (nr. 2) *nâ'ibu's-saltanat* olarak güçlü ünvanlarla birlikte zikredildiğini görmüştük. Ebî'l-Mehâmid Muhammed b. el-Mu'tez'in adının beşinci sırada *pervâne-yi mu'azzam* ünvanıyla birlikte bir defa daha zikredilmiş olması, onun *nâ'ibu's-saltanat* vazifesinin yanında *pervânelik* görevini de üstlendiğini göstermektedir. Esasen Türkiye Selçuklu Devleti'nde iki farklı vazifenin zaman zaman aynı idareci tarafından yürütüldüğü bilinmektedir.¹⁰³

Bu durumda fermanın, İlhanlı hükümdarının nâibi (*nâ'ibu'l-hazreti'l-'ulyâ'*) ünvanıyla Sâhib-dîvân Fahru'd-dîn 'Alî ile Nâ'ibu's-saltanat ve Pervâne Muhammed b. el-Mu'tez (Mucîu'd-dîn Emîrşâh), Beylerbeyi 'Azîzu'd-dîn Muhammed b. Süleymân ve Atabeg İbrâhîm b. Muhammed gibi yüksek devlet erkânının yer aldığı Selçuklu dîvânı tarafından yayınlandığı anlaşılmaktadır. Fermanda yer alan *el-misâl el-'âlî* (yüce ferman) ibaresinin de bu duruma işaret ettiği anlaşılmaktadır.

Burada son bir husus olarak, fermanda adları, ünvanları ve lâkabları zikredilen yüksek idarecilerin, İlhanlı hükümdarının Anadolu'daki "nâibi", "elçisi" veya "temsalcisi" oldukları vurgulanırken, Selçuklu sultanı veya hanedanına hiç atıfta bulunulmamış olması dikkate değerdir. Bu durum kuşkusuz XIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde, Anadolu'da Selçuklu sultanlarının idarî güçlerini artık tamamen kaybettiğini ve asıl gücün İlhanlı merkezi tarafından tayin edilen ve İlhanlı hükümdarının temsilcisi durumunda olan Selçuklu yöneticilerinin elinde bulunduğunu

101 Türkiye Selçuklu Devleti'nde atabeglik müessesesi şu iki çalışmada incelenmiştir: Emine Uyumaz, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Atabeglik Müessesesi", *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, ed. Abdülkerim Özyayın – Fahmeddin Başar – Ebru Altan – Birsal Küçüksipahioğlu – Muharrem Kesik, İstanbul 2008, s. 483-495; Mustafa Özmen, *Türkiye Selçuklu Devletinde Atabeglik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007.

102 Türkiye Selçuklu Devleti'nde atabeglik vazifesinin XIII. yüzyıl sonlarında Kâdı Mecdu'd-dîn-i Karahisârî tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Aksarâyî, Sultan III. 'Alâ'u'd-dîn Keykubâd'ın kısa süren saltanatı sırasında (1298-1302) halkın ağır vergi ve haksız müsaderelele büyük bir zulme uğradığını ve bu uygulamaların müsebbiplerinden birinin de sultanı etkisi altında tutan Atabeg Mecdu'd-dîn-i Karahisârî olduğunu yazmaktadır. Sultan III. 'Alâ'u'd-dîn Keykubâd, Gâzân Han tarafından yargılanarak Türkiye Selçuklu tahtından azledildiği zaman Atabeg Mecdu'd-dîn de sultanın yanında bulunmaktaydı. Atabeg Mecdu'd-dîn, yargılama neticesinde canını kurtarabilmişse de, kısa süre sonra yakalandığı hastalık sebebiyle hayatını kaybetmiştir (Aksarâyî/Turan, s. 279-291; Aksarâyî/Öztürk, s. 226-236). Bu durumda fermanda adı geçen "Atabeg İbrâhîm b. Muhammed" in, "Atabeg Mecdu'd-dîn-i Karahisârî" ile aynı kişi (yani Atabeg Mecdu'd-dîn İbrâhîm b. Muhammed-i Karahisârî) olup olmadığı bir soru olarak kalmaktadır.

103 "Saltanat nâibliği, istifâ makamıyla birlikte, büyük sadr, ünlü komutan, Emîru'l-hac oğlu Celâlu'd-dîn Mahmûd'a, beylerbeyilik ve büyüklerin ve emîrlerin melikliği Sâhib-dîvân-i Tugrâ 'Azîzu'd-dîn'e – Allâh büyüklüğünü, yüceliğini ve ikbâlini devam ettirsin! – verildi" (İbn Bîbî/Tıpkıbasım, s. 731; İbn Bîbî/Mutahiddîn, s. 626; İbn Bîbî/Öztürk, II, s. 240).

ortaya koymaktadır ki, bu durum devrin kaynaklarında da sık sık yankı bulmuştur.¹⁰⁴ Bu yönüyle fermanın, XIII. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu idaresinde, İlhanlı hükümdarları ile (Selçuklu sultanları atlanmak suretiyle) Selçuklu idarecileri arasındaki güçlü bağı yansıttığı ve bu hususta devrin kaynaklarında yer alan bilgileri teyit ettiği görülür.

* * *

Sonuç olarak, bu çalışmada ilk defa gün ışığına çıkararak yayınladığımız bu belge, İlhanlı hâkimiyeti altında bulunan Selçuklu Türkiye'si'nden günümüze ulaşan yegâne orijinal ferman durumundadır. Selçuklu-İlhanlı diplomatikası ve teşkilât tarihi araştırmaları açısından taşıdığı büyük ehemmiyetin yanında;

1. XIII. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Anadolu'da Selçuklu sultanlarının idarî gücü kaybettiğini, gücün artık tamamen İlhanlı idaresi tarafından tayin edilen ve İlhanlı hükümdarlarının Anadolu'daki temsilcileri durumunda olan yöneticilerin elinde bulunduğunu,

2. Türkiye Selçuklu Devleti diplomatik geleneklerinin, İlhanlı diplomatik gelenekleri ile bazı ortak noktalara sahip olmakla birlikte, kendine özgü özellikler taşıdığını ve Büyük Selçuklu diplomatik geleneklerinin devamı niteliğinde olduğunu,

3. Türkiye Selçuklu Devleti'nde, *kivâmu'l-mulk* (devletin dayanağı) ünvanıyla İlhanlı hükümdarının Anadolu'daki temsilcisi konumunda olan *nâ'ibu'l-hazreti'l-'ulyâ'*nın (Yüce Hazret'in nâibi, aynı zamanda *sâhib-dîvân*) İlhanlı *al-tamga*sına sahip olduğunu,

4. Moğol hâkimiyeti döneminde, Türkiye Selçuklu Devleti'nde yayınlanan fermanların İlhanlı hükümdarları tarafından verildiği anlaşılan *al-tamga* ile mühürlendiğini ve

5. *Ugurlu, inanç, atabeg ve beglerbegi* gibi eski Türk devlet geleneklerini yansıtan Türkçe ünvan ve lakapların, Selçuklu devlet teşkilâtı ve diplomatikadaki izlerini ortaya koymaktadır.

Yine, söz konusu ferman, İbn Bîbî, Aksarâyî ve Anonim *Selçûk-nâme* gibi çağdaş Selçuklu kaynakları tarafından verilen bilgilerin kontrol edilmesini sağlamakta ve bize bu kaynakların ne kadar güvenilir olduğunu teyit etme imkânı vermektedir.

Yayınladığımız ferman aynı zamanda, muhtelif müze, arşiv ve özel koleksiyonların incelenmesi ile Selçuklu devrine ait yeni orijinal belgelerin ortaya çıkarılabileceğini ve mevcut Selçuklu-İlhanlı vesikalarına daima yenilerinin eklenebileceğini göstermekte ve bu yöndeki ümitlerimizi taze tutmaktadır.

104 İbn Bîbî/Tıpkıbasım, s. 543, 597, 628, 631, 633, 643, 703, 730-731; İbn Bîbî/Mutahiddîn, s. 476, 520, 544, 546-549, 557, 602, 626; Aksarâyî/Turan, s. 42, 62-63, 67, 73, 95, 101, 134, 148, 156, 180, 210, 243, 258, 279, 286, 291, 294, 302, 304-305, 313; Aksarâyî/Öztürk, s. 31, 46-47, 50, 55, 73, 77, 105, 108, 117, 124, 144, 168, 195, 208, 226, 232, 236, 238, 244, 245-247, 253; *Târîh-i Âl-i Selçûk der-Anâtoli*, s. 107, 109, 113, 115, 119, 121.

KAYNAKÇA

- Adak, Mutlu, *X-XVI. Yüzyıllar Arasında Bayburt'un Tarihi Coğrafyası*, Ankara 2016.
- ‘Alâ’u’d-dîn Âzerî, “Revâbit-i İlhanân-i Mogûl bâ-derbâr-i Vâtikân”, *Berresîhâ-yi Târihi*, IV/4, Tahran 1348/1968, s. 275-288; V/2, Tahran 1949/1970, s. 59-90.
- Abdülazîz ed-Dûrî, “Emîr”, *DİA*, XI, (1995), s. 121-123.
- Abo’l-‘Ala Soudavar, “Farmân of the Il-Khan Gaykhatu”, *Art of the Persian Courts*, New York 1992, s. 34-35, 52-53; Farsça terc. Muhsin Ca‘ferî-mezheb, “Nehostîn Fermân-i Fârsî-yi İlhanân”, *Mîrâs-i Câvidân*, VIII/29, Tahran 1379/2000, s. 33-36; Türkçe terc. Osman G. Özgüdenli, “İlk Farsça İlhanlı Fermânı”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 6, (2002), s. 181-190.
- Agacanov, S. G., *Oğuzlar*, Türkçe terc. Ekber N. Necef – Ahmet Annaberdiyev, İstanbul 2002.
- Aksarâyî, *Musâmeretu’l-ahbâr ve musâyeretu’l-ahyâr*, neşr. Osman Turan, Ankara 1944; Türkçe terc. Mürsel Öztürk, *Müsâmeretu’l-ahbâr*, Ankara 2000.
- Alptekin, Coşkun, *The Reign of Zangi (521-541/1127-1146)*, Erzurum 1978.
- Alptekin, Coşkun, “Ata”, *DİA*, IV, (1991), s. 32-33.
- Alptekin, Coşkun, “Atabeg”, *DİA*, IV, (1991), s. 38-40.
- Anonim, *Codex Cumanicus*, haz. Mustafa Argunşah – Galip Güner, İstanbul 2015.
- Anonim, *el-Muhtârât min er-resâ’il*, neşr. Gulâm-Rizâ Tâhir – İrec Afşâr, Tahran 1378/1999.
- Anonim, *Târih-i Âl-i Selçuk der-Anâtoli*, neşr. Nâdire Celâlî, Tahran 1377/1999.
- Anonim, “Tekârîru’l-menâsib”, neşr. Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar. Metin Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara 1988, (metin), s. 1-83.
- Babinger, Franz [-C. E. Bosworth], “Tawki’”, *EP*, X, s. 392-393.
- Bayram, Sadi – Ahmet Hamdi Karabacak, “Sahib Ata Fahrü’d-dîn Ali’nin Konya, İmaret ve Sivas Gökmedrese Vakfiyeleri”, *Vakıflar Dergisi*, 13, (1981), s. 21-69.
- Bosworth, C. E., “Amîr”, *Elr*, I, (1989), s. 956-958.
- Busse, Heribert, *Untersuchungen zum islamischen Kanzleiwesen. An Hand Turkmenischer und Safawidischer Urkunden*, Kairo 1959.
- Busse, Heribert, “Persische Diplomatie im Überblick: Ergebnisse und Probleme”, *Der Islam*, 37, (1961), s. 202-245.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Türkçe terc. Erol Üyepazarcı, İstanbul 2012.
- Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford 1972.
- Cleaves, Francis Woodman “The Mongolian Documents in the Musée de Téhéran”, *Harvard Journal Asiatic Studies*, XVI, (1953), s. 1-107.
- Doerfer, Gerhard, *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen*, I-IV, Wiesbaden 1963-1975.
- Donuk, Abdülkadir, *Eski Türk Devletlerinde İdarî-Askerî Unvan ve Terimler*, İstanbul 1988.
- Ebü Hayyân, *Kitâbu’l-idrâk li-lisâni’l-Etrâk*, neşr. Ahmet Caferoğlu, İstanbul 1931.
- Eldem, Halil Ethem, *Kayseri Şehri*, haz. Kemal Göde, Kayseri 2011.
- Emecen, Feridun M., “Orhan Bey’in 1348 Tarihli Mülknâmesi Hakkında Yeni Bazı Notlar ve Düşünceler”, *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2001, s. 187-207.
- Eren, Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara 1999.
- Fekete, L., *Einführung in die persische Paläographie. 101 persische Dokumente*, ed. G. Hazai, Budapest 1977.

- Ferit [Uğur], M. – M. Mesut [Koman], *Selçuklu Veziri Sahip Ata ile Oğullarının Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1934.
- Fragner, Bert, “Farmān”, *Elr*, IX, (1999), s. 282-295.
- Fragner, Bert, *Repertorium persischer Herrscherurkunden, Publierte Originalurkunden (bis 1848)*, Freiburg 1980.
- Gabain, Annemarie von, *Eski Türkçenin Grameri*, terc. Mehmet Akalın, Ankara 1988.
- Gibb, H. A. R., “Nā’ib”, *El²*, VII, (1993), s. 915.
- Gök, Necdet, “Selçuklu Diplomatasının Osmanlı Diplomatasına Etkileri”, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi, Bildiriler*, I, Konya 2001, s. 315-333.
- Gök, Necdet, *Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomatasında Berat Formu*, Basılmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1997.
- Göksu, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara 2018.
- Göyünç, Nejat, “Tevkî”, *İA*, XII/1, (1974), s. 217-219.
- Guboglu, Mihail, *Paleografia și Diplomatica Turco-Osmana*, București 1958.
- Gülensoy, Tuncer – Paki Küçüker, *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü*, İstanbul 2015.
- Hâc Huseyn Nahcevanî, “Fermânî ez-ferâmîn-i dovre-yi Mogûl”, *Neşriyye-yi Dâneşkede-yi Edebiyyât-i Tebrîz*, 5, Tebrîz 1332/1963, s. 40-47.
- Haenisch, E., “Zu den Briefen der mongolischen Il-Khane Argun und Ölceitü an den König Philipp den Schönen von Frankreich (1289 und 1305)”, *Oriens*, II, (1949), s. 216-235.
- Hasan Enverî, *İstilahât-i divânî-yi dovre-yi Gaznevî u Selçukî*, Tahran 1373/1994.
- Herrmann, Gottfried, *Persische Urkunden der Mongolenzeit. Text – und Bildteil*, Wiesbaden 2004.
- Herrmann, Gottfried, “Ein früher persischer Erlass”, *Zeitschrift für Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 144/2, (1994), s. 284-300.
- Herrmann, Gottfried – Gerhard Doerfer, “Ein persisch-mongolischer Erlass aus dem Jahr 725/1325”, *Zeitschrift für Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 125/2, (1975), s. 317-346.
- Horst, Heribert, *Die Staatsverwaltung der Grosselgügen und Hōrazmšāhs (1038-1231)*, Wiesbaden 1964.
- Huart, Clement, *Épigraphie Arabe d’Asie Mineure*, Paris 1895.
- Husâmu’d-dîn Hasan b. ‘Abdu’l-Mu’min-i Hoyî, *Mecmû‘a-yi âsâr-i Husâmu’d-dîn-i Hoyî*, neşr. Sugrâ ‘Abbâs-zâde, Tahran 1379/2000.
- Huseyn Hatîbî, *Fenn-i nesr der-edeb-i Pârsî*, Tahran 1366/1987.
- İbn Bîbî, Nâsîru’d-dîn Huseyn b. Muhammed b. ‘Alî el-Ca‘ferî er-Rugadî, *el-Evâmîru’l-‘Alâ’iyye fî’l-umûri’l-‘Alâ’iyye*, tıpkıbasım Adnan Sadık Erzi, Ankara 1956; *el-Evâmîru’l-‘Alâ’iyye fî’l-umûri’l-‘Alâ’iyye*, neşr. Jâle Mutahiddîn, Tahran 1390/2011; Türkçe terc. Mürsel Öztürk, *el-Evâmîru’l-‘Alâ’iyye fî’l-umûri’l-‘Alâ’iyye [Selçuk-name]*, I-II, Ankara 1996; İbn Bîbî’nin muhtasar versiyonu: neşr. M. Th. Houtsma, *Histoire des Seldjucides d’Asie Mineure d’après l’Abrégé du Seldjouknameh d’İbn Bîbî. Texte Persan publié d’après le Ms. de Paris, Recueil de textes relatifs à l’Histoire des Seldjucides*, vol. IV, Leiden 1902.
- ‘İmâdu’d-dîn Şeyhu’l-Hukemâ’î, “Bâz-h’ânî-yi yek sened-i târîhî”, *Mîrâs-i Câvidân*, I/4, Tahran 1372/1993, s. 46-52.
- ‘İmâdu’d-dîn Şeyhu’l-Hukemâ’î, “Fihrist-i esnâd-i buk‘a-yi Şeyh Safîu’d-dîn Erdebîlî der-bâygânî-yi Merkezî-yi Sâzmân-i Evkâf ve Umûr-i Hayriyye”, *Mîrâs-i Câvidân*, IX/33-34, Tahran 1380/2001, s. 175-192.

- ‘Îmâdu’ d-dîn Şeyhu’ l-Hukemâ’î, “Yâddâştî ber-kohenterîn sened-i Sâzmân-i Esnâd-i Millî-yi Îrân (sened-i muverreh-i 726)”, *Gencîne-yi Esnâd*, XI/44, Tahran 1380/2002, s. 4-5.
- ‘Îmâdu’ d-dîn Şeyhu’ l-Hukemâ’î, “Berresî-yi yek pâre sened-i Îlhânî (muverreh-i 726 kamerî)”, *Nâme-yi Bahâristân*, 9-10, Tahran 1383/2004, s. 111-118.
- ‘Îmâd al-Dîn Şayh al-Hukamâ’î, “Study on a Decree of Amîr Čoban of 726 AH/1326 CE”, *Orient*, 50, (2015), s. 11-24.
- ‘Îmâdu’ d-dîn Şeyhu’ l-Hukemâ’î – Muhyâ Şu’ aîbî ‘Umrânî, *Tahavvul der-âdâb-i kitâbet ve tarassul*, Tahran 1399/2020.
- İnalçık, Halil, “Autonomous Enclaves in Islamic States: Temlîks, Soyurghals, Yurdluk-Ocaklıks, Mâlikâne-Mukâta‘as and Awqâf”, *History and Historiography of Post-Mongol Central Asia and the Middle East. Studies in Honor of John E. Woods*, ed. Judith Pfeiffer – Sholeh A. Quinn, Wiesbaden 2006, s. 111-134.
- İrec Afşâr, “Fermânî ez-Sultân Rustem-i Ak-koyûnlû”, *Berresihâ-yi Târihî*, VIII/4, Tahran 1352/1973, s. 209-218.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul 2000.
- Kâşgarlı Mahmûd, *Dîvânü lugâtî t-Türk. Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, haz. Ahmet B. Ercilasun – Ziyat Akkoyunlu, Ankara 2014.
- Kesik, Muharrem, “Pervâne”, *DİA*, XXXIV, (2007), s. 244.
- Kılıç, Ümit, *XVI. Yüzyılda Erzurum Eyaletinde Vakıflar*, Basılmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2005.
- Konukçu, Enver, *Otlukbeli Meydan Savaşı*, Ankara 1998.
- Konyalı, İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitabeleriyle Konya Tarihi*, haz. Muhammet Ali Orak – Ali Bektaş, Konya 2007.
- Köprülü, Mehmed Fuad, “Bey (Beg)”, *İA*, II, (1961), s. 579-581.
- Köprülü, Orhan F., “Bey”, *DİA*, VI, (1992), s. 11-12.
- Kozmin, N. N., “Orhun Abidelerinin Muharriri ‘Atısı’ Lakaplı Yollug Tegin ve Sınıfı Mensubiyeti”, *Türkçe terc. Ahmet Caferoğlu, Türkiyat Mecmuası*, V, (1936), s. 367-369.
- Kucur, Süleyman S., “Nâib-i Saltanat”, *DİA*, XXXII, (2006), s. 313-314.
- Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Belgelerinin Dili, Diplomatik*, İstanbul 1994.
- Lessing, Ferdinand D., *Moğolca-Türkçe Sözlük*, Türkçe terc. Günay Karaağaç, I-II, Ankara 2003.
- Löytved, Julius H., *Konia: Inschriften der Seldschukischen Bauten*, Berlin 1907.
- Matsui, Dai – Ryoko Watabe – Hiroshi Ono, “A Turkic-Persian Decree of Timurid Mîrân Şâh of 800 AH/1398 CE”, *Orient*, 50, (2015), s. 53-75.
- Matsui, Dai, “Six Seals on the Verso of Čoban’s Decree of 726 AH/1326 CE”, *Orient*, 50, (2015), s. 35-39.
- Mecîdu’ d-dîn Keyvânî, “Al-Tamgâ”, *Dâ’iretu’ l-Ma’ârif-i Bozorg-i İslâmî*, I, s. 661-665.
- Merçil, Erdoğan, *Selçuklular Zamanında Dîvân Teşkilâtı (Merkez ve Eyâlet Dîvânları)*, İstanbul 2015.
- Merçil, Erdoğan, *Selçuklular’da Hükûmdarlık Alâmetleri*, Ankara 2007.
- Merçil, Erdoğan, *Selçuklularda Vergiler*, İstanbul 2021.
- Merçil, Erdoğan, “Sâhib Ata”, *DİA*, XXXV, (2008), s. 515-516.
- Merçil, Erdoğan, “Tevkî”, *DİA*, XLI, (2012), s. 35-36.
- Meriç, Nevin – Abdurrahman Dilipak – Asiye Dilipak, *Ansiklopedik İsim Sözlüğü*, İstanbul 2002.
- Minorsky, V., “A Mongol decree of 720/1320 to the Family of Shaykh Zâhid”, *Bulletin of the School of Oriental & African Studies*, XVI/2, (1954), s. 515-527.

- Mirkamal Nabipour, *Die beiden persischen Leitfäden des Falak 'Alā-ye Tabrīzī über das staatliche Rechnungswesen im 14. Jahrhundert*, (Doktora Tezi), Göttingen 1973.
- Miroğlu, İsmet, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, İstanbul 1975.
- Mîrzâ Mehdî Han-i Esterâbâdî, *Senglâh (Feheng-i Turkî be-Fârsî ez-sede-yi devâzdehom-i hicrî)*, neşr. Rûşen Hiyâvî, Tahran 1995.
- Mostaert, Antoine – Francis Woodman Cleaves, “Trois documents mongols des Archives Secrètes Vaticanes”, *Harvard Journal Asiatic Studies*, XV/3-4, (1952), s. 419-506.
- Mostaert, Antoine – Francis Woodman Cleaves, *Les lettres de 1289 et 1305 des Ilkhans Argun et Ölgéitü à Philippe le Bel*, Cambridge 1962.
- Muderrisî Tabâtâbâ’î, *Fermân-hâ-yi Türkmenân-i Karâ-koyûnlû ve Ak-koyûnlû*, Kum 1352/1973.
- Muhammed b. Hindûşâh-i Nahcevanî, *Destûru'l-kâtib fî ta'yîni'l-merâtib*, neşr. ‘Abdu’l-Kerîm ‘Alî oğlu ‘Alî-zâde, I/1, I/2, II, Moskva 1964, 1971, 1976.
- Muhammed Mu‘în, *Feheng-i Fârsî*, I-VI, Tahran 1371/1992⁸.
- Özaydın, Abdülkerim, “Büyük Selçuklularda Unvan ve Lakaplar”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, ed. Abdülkerim Özaydın – Fahameddin Başar – Ebru Altan – Bîrsel Küçüksipahioğlu – Muharrem Kesik, İstanbul 2008, s. 421-433.
- Özbek, Durmuş, “İnşallah”, *DİA*, XXII, (2000), s. 342-343.
- Özger, Yunus, “Akkoyunlu Kutlu Bey Vakfının XIX. Yüzyıldaki Durumu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 33, (2007), s. 227-241.
- Özgüdenli, Osman G., *Ortaçağ’da Türkler, Moğollar, İranlılar (Kaynaklar ve Araştırmalar)*, İstanbul 2020.
- Özgüdenli, Osman G., *Moğol İranında Gelenek ve Değişim: Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, İstanbul 2025².
- Özgüdenli, Osman G., “İlhanlı Hükümdarı Ebû Sa’îd Han’a Ait Dört Yarlığ”, *TTK Belleten*, LXIX/254, (2005), s. 65-115.
- Özgüdenli, Osman G., “İlhanlı Hükümdarı Gâzân Han’ın Vasiyet-nâmesi: Metin, Tercüme ve Değerlendirme”, *Orhun Yazıtları ve Türk-Moğol İlişkileri*, ed. İlhan Şahin – Enkhbat Avirmed – Güljanat Kurmangaliyeva Ercilasun, İstanbul 2021, s. 281-339.
- Özmen, Mustafa, *Türkiye Selçuklu Devletinde Atabeglik*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2007.
- Palabıyık, Hanefî, *Valilikten İmparatorluğa Gazneli Devlet ve Saray Teşkilâtı*, Ankara 2002.
- Papazian, A. D., “Deux nouveaux iarlyks d’ilkhans”, *Banbar Matenadarani*, VI, (1962), s. 379-401.
- Pelliot, P., “Les documents mongols du Musée de Tehran”, *Athar-e Iran*, I/1, Paris 1936, s. 31-44; Farsça terc. Ebû’l-Hasan Servkad Mukaddim, “Esnâd-i Mogûlî-yi Mûze-yi Tahrân”, *Âsâr-i Îrân*, III, Meşhed 1371/1992, s. 208-218.
- Rásonyi, László – Imre Baski, *Onomasticon Turcicum. Turcic Personal Names*, I-II, Bloomington 2007.
- Reychman, Jan – Zajaczkowski, Ananiasz, *Osmanlı-Türk Diplomatiği El Kitabı*, Türkçe terc. Mehmet Fethi Atay, İstanbul 1993.
- Şemîs Şerîk Emîn, *Feheng-i istilâhât-i divânî-yi dovrân-i Mogûl*, Tahran 1358/1979.
- Serheng Cihângîr Kâim-mekâmî, *Mukaddeme-yi berşinâht-i esnâd-i târîhî*, Tahran 1350/1971.
- Spuler, Bertold, *Die Mongolen in Iran. Politik, Verwaltung und Kultur der Ilchanzeit 1220-1350*, Leiden 1985⁴.
- Steingass, Francis Joseph, *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, London 1963.

- Stern, Samuel Miklos, “Two Ayyubid Decrees from Sinai”, *Documents from Islamic Chanceries*, ed. Samuel Miklos Stern, Oxford 1965, s. 9-38.
- Taşçı, Aydın, *Baybut'ta Türk-İslâm Devri Dinî Mimarisi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1997.
- Tekin, Talat, *Orhon Türkçesi Grameri*, İstanbul 2003.
- Tietze, Andreas, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati*, III, Ankara 2016.
- Toparlı, Recep – Hanifi Vural – Recep Karaatlı, *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2014.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996.
- Turan, Osman, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar. Metin Tercüme ve Araştırmalar*, Ankara 1988.
- Tüzemek, Seyfullah, *İbn Bîbî'nin el-Evâmirü'l- 'Alâ'îyye fî'l-umûri'l- 'Alâ'îyye Adlı Eserinde Kullanılan Siyâsî-İdarî-Askerî Istilâh ve Unvanların Tespit, Tahlil ve Değerlendirmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2021.
- Uyumaz, Emine, “Türkiye Selçuklu Devleti'nde Atabeglik Müessesesi”, *Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına*, ed. Abdülkerim Özyayın – Fahmeddin Başar – Ebru Altan – Birsell Küçüksipahioğlu – Muharrem Kesik, İstanbul 2008, s. 483-495.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 2011.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “Gazi Orhan Bey Vakfiyesi, 724 Rebi'ü'l-evvel-1324 Mart”, *Belleten*, V/19, (1941), s. 277-288.
- Yahyâ b. Mehmed el-Kâtib, *Menâhicü'l-inşâ*, neşr. Fahri Unan, Ankara 2014.
- Yalçın, Mehmet Fatih, *Bahrî Memlûklerde Nâib-i Saltanatlık*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2011.
- Yavaş, Alptekin, *Anadolu Selçuklu Veziri Sâhib Ata Fahreddîn Ali'nin Mimari Eserleri*, Ankara 2015.
- Yokkaichi, Yasuhiro, “Four Seals in 'Phags-pa and Arabic Scripts on Amir Coban's Decree of 726 AH/1326 CE”, *Orient*, 50, (2015), s. 25-33.

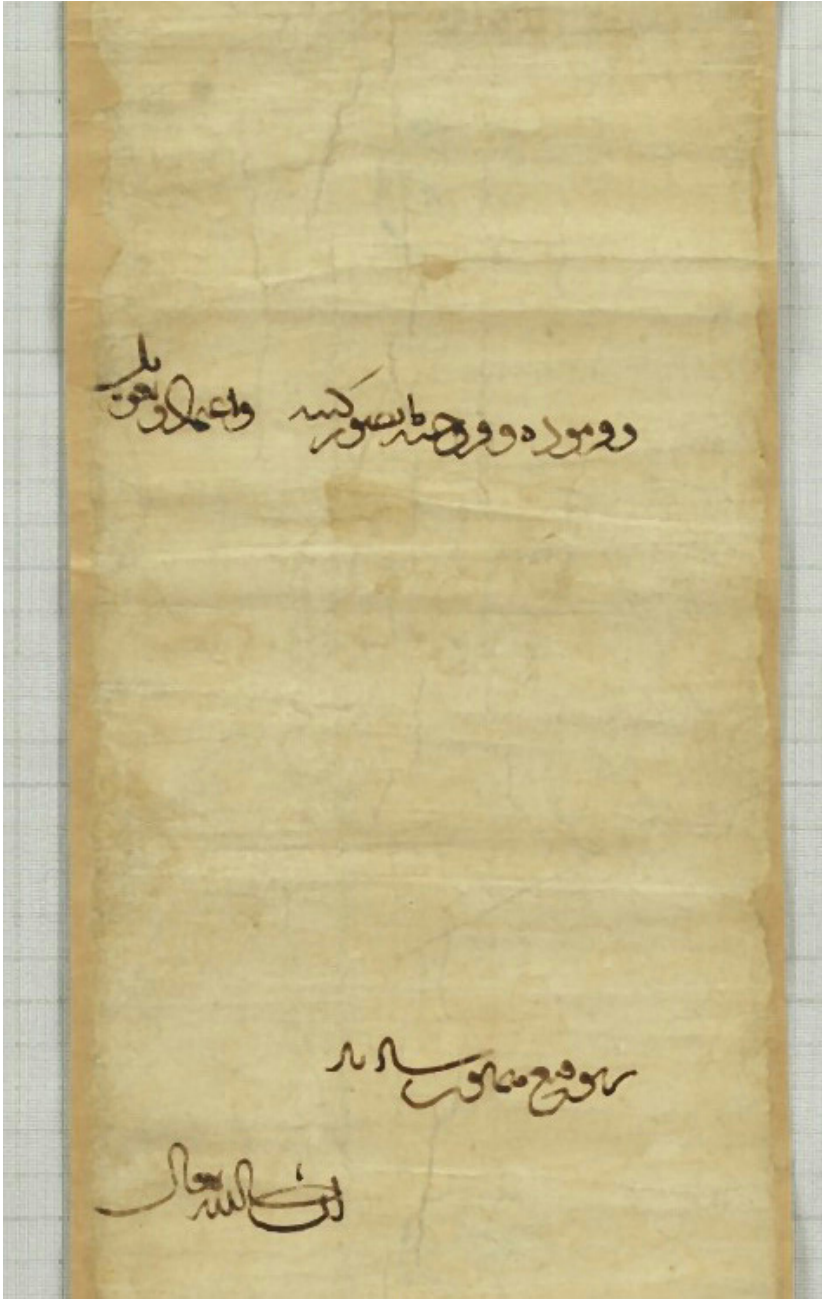
EKLER

EK I-IV: FERMAN (Satır 1-24), Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Müzehheb Ferman ve Beratlar (MFB), nr. 1323.

EK V-VII: AL-TAMGA (DETAY).

EK 1: FERMAN, (Satır 1-2)

EK II: FERMAN, (Satır 3-5)

EK IV: FERMAN, (Satır 16-24)

EK V: AL-TAMGA, (DETAY)

EK VI: AL-TAMGA, (DETAY)

EK VII: AL-TAMGA, (DETAY)

AN UNKNOWN DECREE FROM THE SELJUK-ILKHANID PERIOD

Osman G. ÖZGÜDENLİ^{*}

It is well known that official documents hold significant importance for historical research. However, only a limited number of original documents from the medieval Turkic-Islamic states have survived to the present day. One such document is a Persian decree (mithāl) from the Seljuk-Ilkhanid period, which will be introduced, published, translated, and analyzed for the first time in this study.

The decree (mithāl) in question is currently preserved in the Presidential Ottoman Archive (Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi) in Istanbul. It measures 15.5 x 119,5 cm, with the upper part of the original text missing. It is evident that a portion of the original text has been lost due to the effects of time. The original document consists of two joined pieces, measuring 44 cm and 74,5 cm in length, respectively.

The decree was written in dīwānī script on 10 Rajab 687 (10 August 1288) and the surviving portion consists of a total of 24 lines. The main text of the decree, comprising five lines, was composed in Persian. In accordance with the traditions of the period, Arabic expressions were predominantly used in the titles and honorifics of the vizier (ṣāhib-dīwān) who issued the decree and other state officials.

The decree bears an al-tamgha—a red seal measuring 8.3 × 8,7 cm—imprinted in three location: the first on the left, the second on the right, and the third on the left margin. While various examples of al-tamgha from the Ilkhanid period have survived to the present day, the decree published in this study represents the only known al-tamgha associated with the Anatolian Seljuk State. To date, no original decree from the Anatolian Seljuk State has been preserved. This decree is of utmost significance as it constitutes the sole surviving example of an Anatolian Seljuk decree and reflects the characteristics of the Ilkhanid rule.

^{*} Prof. Dr., Marmara University, Institute for Turkic Studies, Istanbul / Türkiye, ozgudenli@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6692-3209

It is evident that the initial sections of the original text of the decree are missing. In the lost portion of the text, it was likely stated what authority, duties, and privileges were granted to the recipient of the decree, Amīr Qalāghāy. Furthermore, this section presumably included details regarding the duration of the duty, rights, authority, ownership, or privileges that led to the issuance of the decree. It is also understood that certain parts of the text, which commanded state officials on their required actions, specified the prohibitions for both officials and the public, and provided recommendations and warnings to the recipient of the decree, have not survived to the present day.

In the final five surviving lines of the original text, officials are strictly commanded to avoid any errors regarding the matters specified in the decree and to act precisely as instructed. In the concluding section (hātimah), the names, titles, honorifics, and patronymics of the state officials who issued the decree are recorded. The decree ends with a date and a supplicatory statement.

An analysis of the decree's content reveals that it is a land grant document (manshūr-i tamlik-i ziyā), a classification that will be further examined below. The decree was issued on 10 Rajab 687 (10 August 1288) at an unspecified location. Despite extensive research, no mention of Amīr Qalāghāy, who is referred to with distinguished titles in the decree, has been found in Seljuk or Ilkhanid sources. The decree confirms Amīr Qalāghāy's ownership of the land and states that it is exempt from dīwānī (state) taxes. Based on this information, it can be concluded that the document is a land grant decree. In fact, in medieval Islamic states, it was common for state-owned lands (mīrī) to be allocated to emirs and officials in return for their services or duties. The published decree appears to reflect this established tradition.

An examination of the text reveals that the decree was issued by the Seljuk great dīwān (dīwān-i a'lā), with the participation of high-ranking officials, including the vizier (ṣāhib-dīwān), who served as the Ilkhanid ruler's deputy in Anatolia, as well as the nā'ib al-saltāna, beglerbeg, atabeg, and parwāna. At the end of the decree, the names, titles, and honorifics of the five senior dīwān officials responsible for its issuance are listed: 1. Vizier (ṣāhib-dīwān) Fakhr al-Dīn 'Alī b. al-Ḥusayn (famous as "Ṣāhib Ata"); 2. Nā'ib al-Saltāna Abū al-Mahāmid Muḥammad b. al-Mu'taz (Mujīr al-Dīn Amīrshāh); 3. Beglerbegi Abū al-Mu'ayyad 'Azīz al-Dīn Muḥammad b. Sulaymān; 4. Atabeg Abū al-Makārim Ibrāhīm b. Muḥammad; 5. Parwāna Abū al-Mahāmid Muḥammad b. al-Mu'taz (Mujīr al-Dīn Amīrshāh). These details confirm that the decree was issued under the authority of the Seljuk dīwān-i a'lā, presided over by Vizier (ṣāhib-dīwān) Fakhr al-Dīn 'Alī, who held the position of Nā'ib al-Haẓrat al-'Ulyā (Deputy of the Supreme Presence, Ilkhan) on behalf of the Ilkhanid ruler, along with other high-ranking state officials such as the Nā'ib al-Saltāna, Beglerbegi, Atabeg, and Parwāna.

This document, published for the first time in this study, represents the only surviving original decree from Seljuk Anatolia under Ilkhanid rule. In addition to its significant value for research on Seljuk-Ilkhanid diplomacy and administrative history, the decree also reveals the following key aspects:

1. *By the late 13th century, the Seljuk sultans had lost their administrative authority in Anatolia, which had been entirely transferred to officials appointed by the Ilkhanid administration, acting as representatives of the Ilkhanid rulers in the region.*

2. *Diplomatic traditions of the Anatolian Seljuks, while sharing some commonalities with Ilkhanid diplomatic practices, possess unique characteristics of their own and largely continued the Great Seljuk diplomatic traditions.*

3. *The vizier (şāhib-dīwān), who represented the Ilkhanid ruler in Anatolia under the title qiwām al-mulk, bore the Ilkhanid al-tamgha.*

4. *During the Mongol rule, the decrees issued by the Anatolian Seljuk State were sealed with the Ilkhanid al-tamgha (red seal).*

5. *Turkish titles and honorifics such as ughurlu, inanç, atabeg, and beglerbegi, reflecting Pre-Islamic Turkic state traditions, highlight the continuity of these elements within the Seljuk state organization.*

This decree also allows for the verification of information provided by contemporary Seljuk authors such as Ibn Bībī, Aqsarā'ī, and the Anonymous Saljūq-nāma, offering an opportunity to assess the reliability of these sources. Furthermore, the publication of this decree demonstrates that new original documents from the Seljuk-Ilkhanid period can be uncovered through the examination of various museums, archives, and private collections, and that additional documents can always be added to the existing body of Seljuk-Ilkhanid records, thus renewing our hopes for further discoveries in this field.